

Радмила Радић
Војислав Јанић (1890–1944), СВЕШТЕНИК И ПОЛИТИЧАР
ПОГЛЕД КРОЗ АНАЛИТИЧКИ ПРОЗОР



Др Радмила Радић
ВОЈИСЛАВ ЈАНИЋ (1890–1944), СВЕШТЕНИК И ПОЛИТИЧАР
ПОГЛЕД КРОЗ АНАЛИТИЧКИ ПРОЗОР

Библиотека
Студије и монографије
Књ. бр. 106

Редакција:
Др Владан Јовановић (главни и одговорни уредник)
Проф. др Мира Радојевић
Др Драган Богетић
Др Мирослав Перишић
Др Александар Раковић
Др Петар Драгишић
Др Александар Милетић (секретар)

Издавач
Институт за новију историју Србије

За издавача
Др Миле Бјелајац, директор

Рецензенти:
Проф. др Милан Ристовић
Др Момчило Исић
Др Милан Терзић
Др Ранка Гашић

Лектура и коректура
Јелена Милосављевић

Техничко уређење и дизајн корица
Ђорђе Секерезовић

Превод на енглески
Сања Николић

Тираж
300

ISBN 978-86-7005-142-3

Издавање ове монографије финансијски је помогло Министарство просвете,
науке и технолошког развоја Републике Србије
Насловна страна: „Шта би ко од наших политичара био, када би се повукао из политич-
ког живота“, *Време*, 27. 10. 1927. (карикатаура Драгослава Стојановића)

Радмила Радић

**ВОЈИСЛАВ ЈАНИЋ
(1890–1944)
СВЕШТЕНИК И ПОЛИТИЧАР
ПОГЛЕД КРОЗ АНАЛИТИЧКИ ПРОЗОР**

Београд, 2018.

САДРЖАЈ

ЗАХВАЛНИЦА	7
ПРЕДГОВОР	9
О писању биографије	9
Теоријски и историјски оквир	10
Студија случаја на примеру Војислава Јанића	16
ПОРОДИЦА, ШКОЛОВАЊЕ, БРАЧНЕ ВЕЗЕ	21
Породица	21
Школовање Војислава Јанића	27
Почетак пријатељства са Николајем Велимировићем	34
Брачне везе	37
СВЕШТЕНИК И ПРОФЕСОР	43
Пуковски свештеник 1914. године	43
Служба у Ватикану 1916. године	45
Издавање музикалија	53
Сведок на Солунском процесу	61
Поверљиви човек Николе Пашића и наставник српских богослова	65
Повратак у земљу и рад на уједињењу Српске православне цркве	85
Заступник црквених реформи	92
Други свештенички брак	95
Сазивање Васељенског сабора и питање календара	103
ПРОПАГАТОР ИДЕЈЕ ПРИБЛИЖАВАЊА ЦРКАВА	113
Сарадња Српске православне и Англиканске цркве	113
Хришћанска заједница младих људи	138
Лига цркава	144
Српско-бугарско зближавање	149

ПОЛИТИЧАР	187
Секретар Уставотворне скупштине и народни посланик	187
Министарска каријера	191
Корупционаш	228
Оснивач Радикално-социјалне странке	242
Политичка делатност од 1935. године	253
ЗАГОВОРНИК И ПРОТИВНИК КОНКОРДАТА	265
Посете католичких кардинала	265
Преговори о конкордату из 1925. године	277
Сукоб око конкордата	300
КРАЈ КАРИЈЕРЕ	361
У пропаганди	361
Под окупацијом	370
Смрт и сахрана	393
ПУБЛИЦИСТИЧКА И ЈАВНА ДЕЛАТНОСТ	403
Хришћански живот	403
Учешће у јавном животу	408
Библиографија радова Војислава Јанића	415
УМЕСТО ЗАКЉУЧКА	419
СПИСАК ИЗВОРА И ЛИТЕРАТУРЕ	425
ИМЕНСКИ РЕГИСТАР	455
INSTEAD OF A CONCLUSION	477

Београду др Душан Стојановић. Договорено је, између осталог, да ће све станице преносити емисију „Наша војска“ средом, у термину од 19.25 до 19.55.³⁹ Поред тога, Радио Београд је годину дана пред рат почео да приређује и концерте намењене војсци на Коларчевом универзитету.⁴⁰

Јанић је био у сталном контакту са епископом Николајем Велимировићем, противником приступања Тројном пакту.⁴¹ Да ли под утицајем владике Николаја, или из других разлога, Милан Јовановић Стоимировић 24. марта 1941. бележи да му је С. Краков рекао како је председник Управног одбора Радио Београда, поп Јанић, претио да ће онога дана кад Драгиша Цветковић оде у Беч да потпише Тројни пакт, преко радија рећи: „Народе, брани отаџбину!“⁴² Међутим, професор Стеван Јаковљевић, члан управе Радио Београда, ушао је 27. марта 1941. са групом војника у Радио Београд и уклонио шефа Управног одбора Јанића и директора С. Кракова и на његово место вратио програмског директора Вељка Петровића, који је у међувремену био смењен.⁴³ Већ поменути Анте Јерић сматрао је да је велика грешка била то што је Радио Београд престао са радом већ првог дана по нападу на Краљевину Југославију и да је то била последица постављања Јанића на то место.⁴⁴



Председник Радио Београда Воја Јанић и директор Станислав Краков са челистом Енриком Мајнардијем⁴⁵

Под окупацијом

Драгољуб Јовановић је записао у својим сећањима да се Воја Јанић за време окупације није компромитовао, да „није могао да се помири са Хитлеровом победом, ни да се у сенци те победе придружи намрштеном и наругушеном Љотићу, који је био више поп од њега, а мање образован и стварно мање хуман.“⁴⁶

39 „Конференција претставника Радио Београда-Загреба-Љубљане и Краткоталасне радиостанице“, *Време*, 19. 1. 1941, бр. 6810.

40 *Време*, 2. 12. 1940; *Правда*, 5. 1. 1941.

41 „Др. Воја Јанић код владике г. Николаја“, *Време*, 2. 2. 1941, 6.

42 Милан Јовановић Стоимировић, *Дневник 1936-1941*, 460.

43 *Овде Радио Београд*, Зборник радова, Београд, 1979, 23-24, 80-81.

44 АЈ, 341-8-29, Реферат: Анте Јерић, Криза државног јединства, Лисабон, април 1942.

45 *Радио Београд*, бр. 26, 1941.

46 Dragoljub Jovanović, *n. d.*, 413-418.

Немачки напори у Србији, непосредно после Априлског рата, били су усмерени на разбијање британских обавештајних и радио-центра и на хватање изазивача и вођа демонстрација од 27. марта. Са нарочитом обазривошћу гледало се на све што је наговештавало контакт и сарадњу са британским црквеним и политичким круговима. За немачку обавештајну службу, Српска православна црква је била предмет интересовања још од пре рата. Сумњали су да се сарадња СПЦ са енглеском обавештајном службом између два рата кретала преко неколико канала, од којих је један чинила линија преко међународних друштава и организација, посебно преко Лиге цркава (која је по њиховом мишљењу била експозитура енглеске обавештајне службе) у којој је важну улогу имао Воја Јанић, али и епископи Иринеј Ђорђевић и Иринеј Ђирић. Позадину ових додира чинио је заједнички антагонизам Англиканске и Православне цркве према католицизму, из чега се родила идеја о њиховој евентуалној заједници. Ове везе стварале су могућност и за обавештајну сарадњу између извесних елемената у СПЦ и британских установа.

У Београду су, после уласка немачких трупа, боравили адмирал Вилхелм Канарис, шеф војне обавештајне службе (12. априла) и Рајнхард Хајдрих, руководилац Главног уреда безбедности Рајха (17. априла), да би на лицу места дали инструкције за организацију обавештајне службе и борбу против шпијунске мреже Велике Британије. Немци су установили војно-бирокуратски апарат, на челу са војно-управним командантом Србије, опуномоћеником немачког Министарства иностраних послова, генералним опуномоћеником за привреду (Франц Нојхаузен; Franz Neuhausen), војно-обавештајном службом Абвер (Abwehr) и службом Главног уреда за безбедност Рајха (Reichssicherheitshauptamt – RSHA) под Химлеровим руководством.

Полиција безбедности и Служба безбедности (Sicherheitspolizei-Sipo, Sicherheitsdienstes–SD) биле су заједно са Абвером носиоци немачке обавештајне и контраобавештајне службе у окупираној Србији. Полицијску и обавештајну службу чинио је сложен и разгранат систем који се, углавном, састојао од два основна обавештајно-полицијска комплекса: политички обавештајно-полицијски апарат SS и полиције, подређен Главној управи безбедности Рајха (RSHA) и Војна контраобавештајна служба Вермахта (немачких оружаних снага). Изградња и деловање Sipo и SD у Србији могу се поделити у два периода (од априла 1941. до фебруара 1942. Einsatzgruppe–EG и Einsatzkommando–ЕК Sipo и SD – Београд и од фебруара 1942. до октобра 1944. BdS – Befehlshaber der Sicherheitspolizei und des Sicherheitsdienstes). Доласком у Београд, фебруара 1942. године, СС групенфирера и генерал-пуковника полиције Аугуста фон Мајснера (August von Meyszner) и успостављањем његовог надлештва вишег вође SS и полиције, реорганизује се систем Sipo и SD у Србији и повећавају његове надлежности. Реорганизација почиње већ од октобра 1941. године, када се у Београду спајају EG и ЕК у једно надлештво. То надлештво се коначно формира фебруара 1942. под називом Заповедник полиције безбедности и службе безбедности у Београду –

BdS, као централна установа Сиро и SD за читаву територију Србије. На челу са налазио SS пуковник др Емануел Шефер (Emanuel Schäffer). У саставу BdS-Београд деловало је IV одељење Гестапоа (Geheime Staatspolizei, Тајна државна полиција), којим је руководио SS мајор Бруно Сатлер (Bruno Sattler). Главни задатак Гестапоа био је сузбијање политичких противника и организовање обавештајне службе.⁴⁷ Шеферов заменик био је потпуковник, касније пуковник, Лудвиг Тајхман, док су осталим одељењима и рефератима руководили SS мајор Ернст Вајнман (Ernst Weinmann), SS поручник касније капетан Ф. Г. Милер (Fritz Müller, Mueller) и др. У оквиру БдС-а постојало је шест одељења, а III одељење се бавило црквеним питањима. На његовом челу био је Л. Тајхман (Ludwig Teichman), а његов заменик био је мајор Ханс Рексајзен (Hans Rexeisen).

Српска православна црква представљала је у тренутку окупације обавештајни, безбедносни и политички проблем за окупаторе, због утицаја који је могла да врши, пре свега међу сеоским масама, али и због своје мреже. Немачки политички и безбедносни апарат посебно је био подозрив према патријарху Гаврилу и епископу Николају Велимировићу, јер су ови били најговорљивији противници Пакта. С тога је разумљиво настојање да се прво домогну управо ових црквених представника. Патријарх Гаврило Дожић је ухапшен 25. априла у манастиру Острог и потом пребачен у Сарајево где је ислеђиван до 1. маја, када је одведен у Београд. Патријарх је 1. маја смештен у затвор бившег Окружног суда за град Београд, где је остао до 5. маја, када је пребачен у Раковицу.⁴⁸

Епископ Николај Велимировић ухапшен је јула 1941. у манастиру у Овчар бањи и интерниран у Љубостињу. Из Љубостиње је неколико пута вођен у Крушевац на саслушање. У немачким извештајима означен је као главни представник проенглеске агитације. Јуна 1941. епископ је замолио за једногодишње одсуство и постављање заменика. За администратора Жичке епархије тада је именован од бугарских власти прогнани епископ злетовско-струмички Викентије Проданов. Владика Николај је 16. децембра 1942. године спроведен у манастир Војловицу. Стигао је тамо неколико месеци пре патријарха Гаврила који је доведен маја 1943.⁴⁹

Крајем априла 1941. у Србији је образована комесарска влада или Савет комесара, на чијем челу се налазио Милан Аћимовић, министар унутрашњих послова у влади Милана Стојадиновића. Аћимовићева влада постављена је интерним актом војног заповедника Хелмута Ферстера.⁵⁰ Убрзо после тога, Воја Јанић је ухапшен 2. маја 1941. и одведен у затвор. Он се вероватно тек био вратио из

47 Мирослав М. Миловановић, *Логор на Црвеном крсту, Немачки концентрациони логор на Црвеном крсту у Нишу и стрељања на Бубњу*, Ниш, 1983; Маријана Мраовић, Јасмина Живковић, Слободанка Цветковић, *Србија и Пожаревац у Другом светском рату 1941-1944: окупациона управа, избеглице и просвета*, Пожаревац 2015, 9-114; Бранислав Божовић, *Страдање Јевреја у окупираном Београду*, Београд, 2012.

48 Радмила Радић, *Живот у временима*, 354-418.

49 Исто.

50 Исто.

Жиче у Београд где се био склонио после бомбардовања.⁵¹ Био је уписан у немачку књигу прогона, а тражила га је Управа VI RSHA (одељење VI X 4). Затвор Гестапоа био је на данашњем Тргу Николе Пашића, ондашња Александрова 5, у згради суда за Срез београдски (познатији као „Сељачки суд“). У истом затвору је био и патријарх Гаврило Дожић првих пет дана маја месеца.⁵² Јанић је био сумњив јер је пред рат водио пропаганду у корист Енглеске, али против њега су постојали подаци и да је био склон болшевичкој влади.



Београдске општинске новине пренесе управо у то време, не случајно, текст Шварца ван Берка (Schwarz van Berk), немачког новинара и Гебелсовог главног пропагандисте⁵³ из немачког листа *Das Reich*, о наводном почетку енглеске ратне политике у Србији преко цркве, уперен против патријарха Гаврила, епископа Николаја и Воје Јанића. У чланку се наводи следеће: „Маја 1940 појавила се у Београду једна група енглеских епископа, која је покушала да воспостави први додир. Нису ништа постигли, тога се добро сећају у Београду. Али се сећају, да су ти људи били изненађени у незгодном друштву, у ноћном локалу ‘Дарданели’. Како им је пао на ум овај политички пут? Перси Ситерс, духовник енглеског посланства у Београду, дао је ту замисао своје епископу Харалду Бекстону, чија је столица у Гибралтару и коме припадају све енглеске верске општине на Балкану. Перси Ситерс је изразити политички агент. Он води Хришћанску заједницу младих људи, у сва могућа политичка српска омладинска удружења он меша своје прсте, најинтимнији је пријатељ епископа Николаја из Жиче крај Краљева,

51 Ристо Грђић, н. д. ' 265.

52 Р. Радић, *Живот у временима: Патријарх Гаврило Дожић (1881–1950)*, 364. Данило Грегорић је сведочио после рата да је Јанић ухапшен одмах по уласку Немаца, али да је третиран добро и смештен у санаторијум Живковић. Ускоро је био пуштен и ступио је у контакт са Николајем. На основу договора са њим тражио је везе са Немцима и подносио конкретне предлоге, како је сам у то време причао, о томе каква би требало да буде улога СПЦ. Немци наводно нису имали поверења у његов план. АС, БИА, Спискови министара бивше југословенске владе (1918–1941).

53 *Germany and the Second World War: Volume VII: The Strategic Air War in Europe and the War in the West and East Asia, 1943–1944/5*, Н. Boog, G. Krebs, D. Vogel, Clarendon Press, 2006, 423.

епископа који је проповедао у светскоме рату у лондонској катедрали Св. Павла, а у српском народу слављен као национални јунак и изврстан беседник. Са тим владиком био је уговорен духовни састанак, на који је пристао и енглески посланик; у Југославији се тада није могло наћи згоднијих почетака за енглеску акцију. Ситерс и Николај су чврсто држали и продужавали своју игру. Када је избио грчко-италијански рат у Албанији, они су навалили на Гаврила, говорећи му о Јединственом фронту православних цркава. Придобили су патријарха и тиме добили прво упориште за навођење на рат. Гаврило је започео обилазити земљу и бунити соколе и сељаке политичким говорима. Истовремено, један од његових људи, попа Јањић, водио је београдски радио. 'Национални час', вешто удешени низ говора, историјски је тумачио Гаврилове речи. А ево шта се даље десило, дословно по 'Тајмсу': 'За време кризе која је потресала Југословенски народ, улога патријарха српске православне цркве подсећала је на епископе средњевековне Енглеске, када је црква управљала политиком краљева и владала њиховом савешћу'. Средњевековну улогу патријарха Гаврила 'Тајмс' осведочава следећим појединостима: 1) Патријарх је повео православну цркву у отворену борбу против Тројног пакта, 2) Патријарх је критичних дана пред потписивање пакта у Бечу послао кнезу Павлу писмо као 'Последњу опомену', 3) У ранијем разговору са кнезом Павлом патријарх је изнео, да је Хитлеров најважнији разлог – што је од самог почетка било јасно – да привуче Југославију у Тројни пакт био тај да касније затражи демобилизацију Југославије. Кнез је одговорио да ни он ни влада и не помишљају да такав захтев приме. Патријарх је одговорио, да ће Хитлер то захтевати и додао: 'Шта значи гарнизон, када се тврђава преда? 4) Овај разговор је протекао, вели се, без жестине. Али је после патријарх интервенисао код намесника Станковића. Овај му је рекао да се опозиција епископа неће трпети и говорио му о присилним мерама, које ће се морати против тога предузети. А када је патријарх питао да ли се то односи на његову личност Станковић је потврдно одговорио и додао да ће га ухапсити и интернирати, ако свој став не измени. На жалост, до тога хапшења није дошло. Виши духовници, тесно везани за војне заверенике, узбуњивали су свештенство и народ свугда где су стигли, па су ујутру после пуча триумфовали. Последње поглавље Југословенске државе дакле није ништа друго до историја једне средњевековно-клерикалне политике насиља црквене фронде, која се везала за незадовољну и честољубиву војну касту, искористила непунолетног престолонаследника као лутку и народ против сваког разума натерала на катастрофу. Енглеска је ставила у покрет против новог поретка осовине овај средњевековни елемент на Балкану. То најбоље потврђује разговор патријарха са кнезом Павлом. За кога је патријарх говорио? За српски народ? Он је једино заступао интересе војске. Као патријарх, он је терао војну политику, генералску политику, ратну политику. Ту се јасно види последњи аргумент енглеског изнуђивања у Београду. Он је у овоме: ако се потпише Тројни пакт, онда је то крај српске војске, па ће официри бити отпуштени без пензије. Крај војске, крај каријере – то је био последњи адут енглеских

агената, политичких, војних и духовних агената Форен-Офиса. Злогуким прорицањима, искоришћавањем најпримитивнијих људских страсти, духовници и официри завереници радили су против јасне и велике политике приближавања, постигли узбуну у народу и извели пуч, у коме се поново обелоданио тамни потез српске историје, самоубилачки потез који је довео до катастрофе, за коју су сами криви. За Енглеску је то значило, како је то писао сутрадан по пучу 'Дејли Мел', да се против Хитлеровог новог поретка у Европи придобила једна нова армија од милион и по најбољих европских војника.⁵⁴

Објављен са циљем да оправда хапшење и ислеђивање патријарха Гаврила, али и Воје Јанића, а нешто касније и епископа Николаја (четврта личност која се помиње, свештеник Ситерс, у то време је већ био напустио Југославију) и оптужи их за „погубне“ везе са Енглезима, пуч од 27. марта и кривицу за све оно што се догађало после тога, захтева ипак извесна објашњења. У годинама пред избијање Другог светског рата почело је да расте интересовање, како Британаца, тако и Трећег рајха, за ширење утицаја међу православним црквама на Балкану. Већ 4. септембра 1939. године, дан након проглашења рата у Великој Британији, било је формирано Министарство за информисање, владино одељење Уједињеног Краљевства, централна владина служба одговорна за пропаганду. Први министар је положио заклетву већ наредног дана. У оквиру овог министарства, неколико месеци пре него што је рат проглашен, почело је да делује Одељење за религију под управом генерала Кенета Макленана (Kenneth MacLennan), некадашњег генералног секретара Конференције британских мисионарских друштава. Поверљиве консултације са вођствима цркава и мисионарских друштава довеле су до закључка да њихова сарадња не сме бити идентификована са пропагандним радом Министарства информација. Сврха Одељења за религију Министарства због тога је представљена као промоција пријатељске сарадње и помагање мисионарским друштвима да се носе са проблемима који произилазе из рата. Извештаји који су долазили у то време од Савета за спољне односе Англиканске цркве (Church of England Council on Foreign Relations - CFR), говорили су како је Хитлер далеко одмакао у својим плановима манипулације верским снагама да осигура контролу над континентом. CFR је био уверен да би могао да помогне око промовисања отпора Хитлеру у виталном региону Балкана. Са друге стране, у Хитлеровим плановима важну улогу је играло настојање да под своју контролу стави Руску заграничну цркву у Сремским Карловцима и у будућности створи православни центар у Немачкој коме би гравитирали сви православни на Балкану и шире. Водећи представници Англиканске цркве, забринуте због оваквих активности, тражили су контраакције. Предложили су да се пружи финансијска помоћ Теолошкој академији за руске емигранте у Паризу да би се парирало оснивању Руског православног института у Бреслау под кон-

54 „Политика патријарха Гаврила. Сензационални чланак о тамној позадини београдског преврата 27 марта 1941 године, од Шварц ван Берка у листу – Дас Рајх“, *Београдске општинске новине*, бр. 26, 8. 5. 1941, 3.

тролом Серафима Ладеа,⁵⁵ православног митрополита у Берлину, кога је именовала Руска загранична црква у С. Карловцима. Министарство за информисање и CFR су сматрали да се опозиција Хитлеру налази унутар православних цркава на Балкану и да им треба приступити јер су имале дубок утицај и на јавно мњење и на политику влада. Англикански капелан у Београду П. Х. Ситерс веровао је да се мора искористити англикански утицај не само у Југославији, већ и у Бугарској, Румунији и Грчкој. Са његовим гледиштем слагало се низ личности у Англиканској цркви. Одсек за Балкан Министарства за информације ступио је у контакт са свештеником Џоном Дагласом, познатим стручњаком за православне цркве са дугачким списком драгоцених контаката, који је пристао на сарадњу. Он је препоручио бискупе Глочестера и Линколна и Филипа Ушера, помоћника секретара CFR. После тога, балканске цркве су биле додељене Одељењу за религију Министарства за информације. Након даљих разговора, појавио се предлог да се унутар Одељења за религију успостави православни и старокатолички подсектор. Православни подсектор је у почетку успостављен на привременој основи, али када је процењена важност његовог рада, оцењено је: „Ниједан однос који можемо развити са православном црквом не сме бити занемарен: ако се вешто користе, могу бити изузетно вредни. Ово важи за све европске земље југоисточно од Немачке, изузев Мађарске и католичких региона Југославије (Хрватске, Далмације и Словеније).“ Даглас је понудио и листу од пет или шест стотина људи који би били од користи за рад Министарства у региону Балкана.⁵⁶

Већ у јесен 1939. године бискуп гибралтарски, који је тада путовао кроз југоисточну Европу, написао је свештенику Дагласу писмо које је садржало низ

55 Архиепископ берлински и немачки Серафим Ладе био је пореклом Немац који се школовао у Русији, где га је затекла Октобарска револуција. После тога вратио се у Беч и примљен је под окриље Руске заграничне цркве чије је седиште било у Сремским Карловцима. *Рајхсност* од 24. 8. 1937. је донео допис о митрополиту Серафиму који је у то време одбио да учествује у манифестацији оксфордске конференције цркава. Давао је изјаве у корист Трећег рајха. У православним круговима се говорило да ће Серафим бити премештен у Немачку као викарни епископ са титулом „постдамски епископ“. Он је иначе био немачки држављанин и близак Националсоцијалистичкој странци. Говорило се и о премештању седишта Руске заграничне цркве из Југославије у Немачку. Преговори су почели 1935. али су били прекинути и настављени поново после смрти патријарха Варнаве. Сам митрополит Серафим је демантовао да су вођени било какви преговори о пресељењу. Када је окупирана Пољска, 1939. године, радио је на разарању тамошње православне цркве из свог седишта у Берлину. СПЦ није признала никакве измене које је епископ Серафим извршио у Пољској. Крајем 1939. епископ Серафим је закључио споразум са руским епископом у Прагу Сергијем о расподели канонске јурисдикције у покрајинама које су прикључене Рајху, а сличан уговор настајао је да склопи и са епископом чешким Гораздом. СПЦ је сматрала да иза целокупне активности епископа Серафима и Рајха стоји план о стварању „савета епископа православних цркава у Немачкој“, на чијем челу би био сам епископ Серафим, са којим СПЦ није желела да улази ни у какве погодбе. Радмила Радић, *Живот у временима*, 339–342.

56 Dianne Kirby, „The Church of England and ‘Religions Division’ during the Second World War: Church-State Relations and the Anglo-Soviet Alliance“, *Electronic Journal of International History* – Article 4, ISSN 1471-1443, University of London, School of Advanced Study, Journal_of_International_History_2000_n4_Kirby.pdf

предлога: „Да ли би Савет за иностране односе, или неко друго тело могло недељно да шаље наше црквене новине одабраним пријатељима са листе (Ситерс би их дистрибуирао)? Још један предлог који бих дао јесте да ми позовемо обојицу, и Николаја Велимировића и Иринеја новосадског, у једномесечну посету Енглеској. Такав позив би оставио добар утисак овде. Иринеј новосадски је присни пријатељ са Гаврилом, док је епископ Николај тренутно изолован од Светог Синода и није у добрим односима са патријархом. Позив обојици би помогао да се обнови јединство између ове две групе. Сличан позив (треба упутити) и Стефану софијском. 'Орден' или Крст надбискупа кентерберијског – доделити свој тројици.“⁵⁷

Уз помоћ Министарства за информисање Велике Британије почело је да се ради на припремама посете представника Англиканске цркве православним црквама на Балкану. Основна сврха ових посета требало је да буде борба против немачке пропаганде у циљу добијања подршке од православних верника.

Патријарх Гаврило Дожић је 7. фебруара 1940. примио британског посланика Роналда Кембела (Ronald Ian Campbell, 1939–1941) у пратњи англиканског свештеника П. Х. Ситерса и Б. Кованџића, званичника ХЗМЉ у Краљевини Југославији. Ситерс је о овој посети послао извештај надбискупу од Кентерберија 8. фебруара 1940. Писао је да су примљени срдечно и наглашавао важност планираног доласка делегације Англиканске цркве. Патријарх је приликом овог сусрета говорио о ситуацији у којој су се налазили православни у земљама које је Немачка окупирала, Чехословачкој и Пољској. Према његовим речима, у Пољској су православни стављени под јурисдикцију православног епископа Серафима у Берлину. Митрополит Варшаве Дионисије⁵⁸ био је принуђен да напусти град, јер му ни Немци ни Руси не би дозволили да остане. Живео је негде близу Варшаве у беди и молио СПЦ за помоћ. Патријарх је рекао и да су се Руси у областима које су окупирали врло грубо понашали према православнима и да није тачно како су се бољшевици променили, већ да су исти као и увек. Навео је да су у једном манастиру, који је имао 300 људи, многи убијени, а остали прогнани. Сазнао је да се прича и како је убијен један епископ. Према информацијама које је добио, Руси су преузели сву црквену имовину, а многе цркве су уништене. У Чехословачкој где је СПЦ имала специјалан интерес у православним областима, Немци су инсистирали да се сви православни ставе под јурисдикцију епископа Серафима у Берлину, тако да се немачки утицај може спроводити над њима. Епископ у Берлину је био у вези са руским емигрантским митрополитом Анастасијем,⁵⁹ који се налазио у Југославији и СПЦ је покушавала да утиче на њега преко митрополита, али

57 Др Мјуриел Хепел, *н. д.*, 94–95.

58 Дионисије (Валедински, 1876–1960), митрополит варшавски, био је ухапшен од Гестапоа, али је касније пуштен. У септембру 1940. након потписивања изјаве о лојалности према генералном гувернеру Пољске, вратио се на свој положај. Током немачке окупације Украјине био је оснивач Украјинске аутокефалне православне цркве.

59 Анастасије (Александар Алексејевич Грибановски, 1873–1965), митрополит Руске заграничне цркве. Постављен је 1935. за помоћника митрополиту Руске заграничне цркве, Антонију (Храповицком), а 1936. године изабран је за председника Синода РЗЦ.

без успеха, јер је утицај немачких власти над епископом Серафимом био већи. Што се тиче проблема православне цркве у Рајху, патријарх је рекао да га је 1939. пред избијања рата посетио Хекел (Theodor Heckel),⁶⁰ који се представио као Хитлеров министар религије. Хекел је доставио патријарху и писани план сарадње. Патријарх је одбио да има било шта са тим, а када је бискуп Поп⁶¹ из Лутеранске цркве у Југославији покушао да врши притисак на њега да прихвати сарадњу, патријарх му је одговорио да није време да се дискутује нити да се доносе одлуке. Хекел је сугерисао и да се одређени број православних студената упути на студије у Немачку и да немачки студенти дођу на студије у Југославију у плану размене. Поглавар СПЦ је одговорио да није погодно време и да план који је Хекел предложио, треба да буде остављен по страни док се прилике не среде. У исто време, бискуп Поп је рекао патријарху да је говор надбискупа Кентерберија у Кући лордова имао политичку сврху да представи Хитлера као човека који је против цркве, али додао је да он зна колико Хитлер помаже цркву у Немачкој, како морално тако и материјално, и како даје велике суме за њене потребе током године. Патријарх је на то одговорио да сматра како је говор надбискупа имао сврху да окупи све хришћане у сарадњи на очувању Европе и хришћанске културе. Патријарх је рекао да се мора радити на основама библијских заповести и учења да би се сачувала људскост и да се у пасторалном раду мора остати ван политике. Бискуп Поп је ипак сугерисао да неки кораци морају бити предузети поводом надбискуповог говора. У вези са тим патријарх је информисао посланика Кембела да је рекао министру Цинцар-Марковићу како није неопходно да СПЦ чини било шта јер није била службено информисана о говору. Патријарх је такође рекао да је мотив надбискуповог говора погрешно интерпретиран од неких људи и додао да се потпуно слаже са Ситерсовим објашњењем његовог стварног смисла. Патријарх је искрено захвалио посланику на посети и позвао га у С. Карловце за Ускрс. На крају је рекао да је британска нација помогла нашем народу у најтежим временима и да се он моли, као и остали епископи, да праведан циљ победи.

Надбискуп Кентерберија се 22. фебруара 1940. захвалио Ситерсу на извештају који се односио на разговор са патријархом. Посебно се захвалио што је разуверио патријарха у вези са политичком сврхом његовог говора. Надбискуп је додао како је свестан на који начин је интерпретиран у Немачкој, али да је био заинтересован да се одржи мир, што се нажалост показало немогућим. На крају истиче како је важно да се одрже контакти са представницима верског живота

60 Теодор Хекел (1894–1967), био је немачки протестантски теолог и бискуп.

61 Филип Поп (1839–1945) је био први бискуп Евангеличке цркве у Краљевини Југославији. Био је припадник Културбунда још пре почетка Другог светског рата. Обављао је дужности бискупа и током постојања НДХ, а Анте Павелић га је одликовао Редом за заслуге. Vladimir Gajger, „Philipp Popp“, *Tko je tko u NDH*, Zagreb, 1997, 328.

на Блиском истоку (Near East)⁶² да би они схватили разлоге који су навели Велику Британију да узме оружје.⁶³

Маја исте године патријарх Гаврило је у С. Карловцима примио и делегацију представника Англиканске цркве на челу са бискупом гибралтарским Бакстоном. Делегацију је пратио и П. Х. Ситерс.⁶⁴ Допутовали су из Букурешта, где су били гости патријарха Румунске православне цркве, а поред посете Краљевини Југославији боравили су и у Бугарској. Одржана је заједничка конференција 7. маја, чије резултате је врло повољно оценио патријарх Гаврило, али шире саопштење није објављено. Англикански бискупи су 5. маја посетили патријарха Гаврила у његовој летњој резиденцији у Сремским Карловцима, а потом су боравили и на Опленцу. Немачке новине су поводом боравка енглеских бискупа у Југославији писале да су у Београд дошли као „ратни хушкачи“ и да њихов боравак има чисто пропагандистички карактер. По писању исте штампе, они су молили патријарха Гаврила да уложи свој ауторитет код српског народа за помоћ Енглеској, у великој борби за њену слободу. Према истим изворима хрватска штампа није примила пријатељски ову посету. Немачки извештачи видели су у посети нову британску политичку акцију и подизање пољуљаног угледа Енглеске. У оквиру пропаганде Енглеског посланства, писали су они, био је и свечани банкет у част доласка бискупа. Према њиховим информацијама, патријарх је приредио ручак у Сремским Карловцима коме је присуствовао енглески посланик Кембел. Кембел је указао на велике симпатије које Енглеска има према Југославији, а осим тога, прочитана је и посланица кентербериског надбискупа о новој Европи и организацији на југоистоку. Немачки извештачи су јављали у Берлин да енглески агенти шире разне алармантне вести, али да посета енглеских бискупа и падање на ноге пред патријархом нису оставили жељени утисак, пошто се у високим црквеним круговим причало да Енглези нису много помогли Србе у прошлости. Валтер Хабигер (Walter Habiger) је у чланку под насловом „Британија и Србија“ објављеном у *Neues Wiener Tagblatt* нападао писање листа *Balkan Herald* и посебно се осврнуо на прештампавање говора Николаја Велимировића одржаног 1916. године у Кен-

62 Пре Првог светског рата термин Блиски исток коришћен је у енглеском језику како би се означило прстотер Балкана и Османског царства, док се Средњи исток односио на Иран, Кавказ, Авганистан, Централну Азију и Туркестан. Насупрот томе, Далеки исток се односио на земље источне Азије. Са нестанком Отоманске империје 1918. године, термин Блиски исток се све мање користио у енглеском језику, док термин Средњи исток почиње да се примењује на земље у исламском свету. <https://www.britannica.com/place/Near-East>

63 Lambeth Palace Library, CFR-Council on Foreign Relations, OC 250/2, Individual Orthodox Churches: Serbia: Patriarch Gavrilo, 1938 – 47, Including correspondence and message of greeting to the new Patriarch (ff. 1–4), correspondence re. Ronald Campbell and Rev. P. H. Sitters' visit to Patriarch Gavrilo, Feb. 1940 (ff. 5–11)

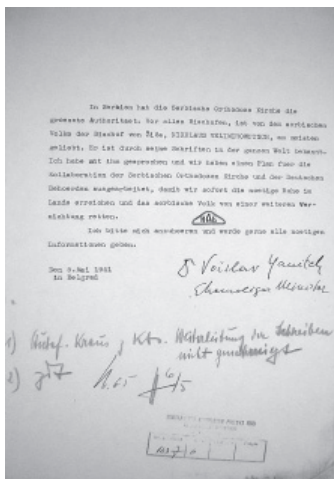
64 Lambeth Palace Library, CFR (Council on Foreign Relations) DOC 1/201-310, CFR Meetings: bound documents series 1, May 1940, 4 - CFR Meetings: bound documents series 1, C.F.R. 204, Bulletin No. 64. Jugoslavia [Yugoslavia] Y.M.C.A. Bulletin received from P.H. Sitters and Kathleen M. Sitters in Belgrade, marked „Private and Confidential“; *Време*, 8. 2. 1940; „Енглески посланик г. Кембел код Њ. Св. Патријарха,“ *Политика*, 8. 2. 1940, 7; *Време*, 6. 5. 1940, 5.

терберијској катедрали, у коме је изражавао дивљење према В. Британији. Хабигер подсећа на коначан утисак који су англосаксонски бискупи оставили приликом свог „пропагандистичког“ путовања по Балкану, када су молили Бога да просветли Србе да би и даље остали на страни Енглеске.⁶⁵ Насупрот томе, П. Х. Ситерс пише бискупу од Глочестера 1. јуна 1940. да је посета делегације Англиканске цркве „добро примљена од православних пријатеља“. Каже како су Немци радили сваковрсну пропаганду око те посете и да је један од њихових нечувених извештаја био и да су англикански бискупи посетили ноћни клуб у Београду.⁶⁶ Активности делегације су у В. Британији оцењене као успешна потврда важности верске пропаганде. Њени ефекти, као и друге активности које су Британци предузимали, међутим, нису били нити подједнако успешни, нити кључни у ономе што ће се дешавати до пролећа 1941. на балканском простору.

Војислав Јанић је трећег дана по хапшењу предао једну изјаву немачким окупационим властима, у којој каже да је у договору са епископом Николајем направио план колаборације СПЦ са немачким окупационим органима: „У Србији има Српска православна црква највећи ауторитет. Од свих епископа, српски народ највише воли епископа жичког Николаја Велимировића. Он је својим списима познат у целом свету. Разговарао сам с њим и ми смо израдили план за колаборацију Српске православне цркве са немачким властима, како бисмо одмах постигли потребни мир у земљи и спасли и српски народ даљег уништавања. Молим да будем саслушан и радо ћу дати све потребне информације. 5. маја 1941. у Београду др Војислав Јанић, с. р. бивши министар“.⁶⁷

План који помиње, Јанић је изгледа почео да припрема већ почетком априла, одмах после бомбардовања, током боравка у Жичи. Тада је, према сведочењу Р. Грђића, Воја Јанић предлагао да се с Немцима тражи неки споразум, наговарајући владикау да он предузме ту акцију, али Николај је ћутао.⁶⁸ Остаје отворено питање да ли је Јанић заиста направио план са Николајем Велимировићем, или је поново била у питању нека Јанићева комбинација коју је покривао Николајевим ауторитетом, без његовог знања.

Током боравка у затвору у Александровој бр. 5, Јанић је написао неколико писама: Милану Аћимовићу, комесару за унутрашње послове, Момчилу Јанковићу, комесару за правду, др Ду-



65 Радмила Радић, *Живот у временима*, 339–342.

66 Lambeth Palace Library, MS Headlam Papers 2650 ff. 61, 83, 88 Sitters (Percy Henry Smart), Chaplain in Belgrade, Correspondence with the Bishop of Gloucester.

67 ИАБ, BdS, V-65, Николај Велимировић; Slavko Odić, Slavko Komarica, *Noć i magla. Gestapo u Jugoslaviji*, Zagreb, 1977, 75–227.

68 Ристо Грђић, н. д., 266.

шану Летици, комесару за финансије и др Стевану Иванићу, комесару за социјалну политику. У тим писмима их је обавештавао да се налази у затвору, да је потребно да се види са сваким од њих посебно како би им изнео план епископа Николаја о сарадњи са немачком управом ради очувања народа. Моли такође за интервенцију да буде ослобођен.⁶⁹ Између 5. и 6. маја имао је тежак напад дијабетеса.⁷⁰ Превезен је у санаторијум Живковић по наређењу СС мајора, касније пуковника Ханса Хелма (шеф IV одсека у штабу ЕГ-а за Србију, од априла 1941. до марта 1942. године), где је боравио заједно са загребачким митрополитом Доситејем (који је 5. маја стигао из НДХ и био смештен у исту ћелију у којој је претходно био патријарх),⁷¹ 9. маја 1941. (у Улици краљице Наталије 84). Јанићева жена је писала шефу полиције безбедности и SD-а, 22. маја да је њен муж, тежак дијабетичар, у санаторијуму Живковић и да је утврђено да има 7% шећера у мокраћи и 2% у крви (ацетон). Молила је да га пусте како би могли да оду на село у околину Крајева. У прилогу писма наводи се да је хапшеник рођак руководиоца Луфтханзе у Београду, инжењера Дипреа (Durgres) који је о овом случају разговарао са СС мајором Карлом Краусом, шефом Оперативне команде (Einsatzkommando – ЕК) од априла до октобра 1941.⁷²

У извештају који је 22. маја 1941. године из Београда достављен RSHA у Берлину о заплени архиве СПЦ и саслушању епископа Николаја, каже се да је приликом претреса манастира Жиче пронађено мало материјала оптужујућег за Николаја, пошто је архива претходно била спаљена по његовом наређењу. Додаје се да је Жича центар обавештајне службе против Немаца, да је Николај представник проенглеске и антинемачке агитације, да је називао Хитлера библијским Антихристом, а имали су информације и да је био у контакту са генералом Душаном Симовићем пред пуч.⁷³

Према усменом наређењу СС мајора Крауса, Јанић пише извештај 2. јуна 1941. о својој делатности као председника Управног одбора Радио Београда као и о пучу 27. марта. Јанић каже да је постављен за председника Управног одбора Радио Београда 1. јула 1940. од Драгише Цветковића, министра председника, да би као његов лични пријатељ и партијски друг бранио унутрашњи и спољнополитички правац. Он је прихватио положај јер се слагао са политиком коју је водио Цветковић. Каже даље да се његова делатност сводила само на радио-станицу на средњим таласима и да су сви политички извештаји давани на краткоталасној станици која није била под његовом ингеренцијом. Његова станица до 27. марта није објавила ниједан политички извештај самостално, већ се програм састојао

69 ИАБ, BdS, ЕК Belgrad MF-0065, J-163.

70 Воја Јанић је дуго боловао од дијабетеса и пре рата га је лечио рођени брат Драгољуба Јовановића.

71 *Христу веран до смрти. Свештеникоповедник Доситеј Загребачки и ваведњски*, Београд–Цетиње, 2008, 115–141; Митрополит скопски Јосиф, *Мемоари*, 179–185; Радмила Радић, *Живот у временима*, 366.

72 ИАБ, BdS, ЕК Belgrad MF-0065, J-163.

73 ИАБ, BdS, V-65, Николај Велимировић.

се од давања привредног, национално-просветног и забавног дела вести. Правда се да је његов лични утицај био ограничен на састав музичког програма и изнео шта је у размаку од осам месеци емитовано од музичких комада: 2000 тачака југословенске музике, 1999 тачака немачке музике, 1500 руске, 1000 италијанске, 500 француске и 150 енглеске. Јанић наставља да га је 26. марта 1941. у 20 сати позвао Цветковић да би се посаветовао са њим о извештавању и пропагирању приступања Тројном пакту. Цветковић му је рекао како је Хитлер „наш велики пријатељ, који од наше државе ништа не тражи, гарантује нам наше границе, дао нам је са овим пактом више него Бугарској и Мађарској, те нам је обећао и Солун по завршетку рата“. Јанић каже да је по свим тачкама био сагласан са Цветковићем. Сутрадан, 27. марта у 5 сати ујутро, дошао је код Јанића један авијатичарски капетан и он је морао са њим да се упуту у полицијску станицу. Примео га је полицијски директор пуковник Буразовић и у присуству авијатичарског генерала Мирковића добио је наређење да се пријави министру војске. Министар војске генерал Илић предао му је прокламацију краља Петра II са наређењем да се она чита сваких 15 минута заједно са националном химном. Обавештен је да је регенство смењено, да је краљ Петар преузео власт и да је генерал Симовић именован за председника владе. Информисан је и да је војска запосела радио-станицу. Оставили су га на положају да се бави материјалном страном радио станице до именовања новог председника. Смењен је са положаја 31. марта „и на моје место дошли су ново именовани чланови, заједно је било да су били слободни зидари, против којих сам се борио читавог живота.“ Он се потом повукао у своју кућу у унутрашњости земље.⁷⁴

Јанић 10. јуна 1941. моли шефа полиције безбедности и СД-а Београд, да му се изда дозвола да се може преселити у околину Краљева (Крушевица) јер му је кућа у Београду разорена. Обавезује се у писму да ће подупирати немачке интересе. Јанићева молба је међутим одбијена да не би могао да ступи у контакт са епископом Николајем. Осим тога, сумњало се да је Јанић у Цветковићевој влади служио за контакте са Совјетским посланством.⁷⁵

Половином јуна *Београдске општинске новине* објављују неколико прилога који су директно или индиректно били управљени против Јанића. У једном од тих текстова се нападају привилегије народних посланика и министарске пензије пре рата. Тражи се да се „сада, после државног слома, кад смо постали мала земља с великим трошковима“ покрене питање министарских пензија.⁷⁶ У другом тексту аутор Миодраг М. Савковић, испод карикатуре Воје Јанића, која је потписана као „Несуђени ‘Плацкомандант’ Берлина“, напада свог некадашњег пријатеља као пример „надувеног, уображеног и накинђуреног“ човека који је годинама седео у излогу „Коларца“, радо се виђао са црнорукцима, писао у једном великом дневном листу о француској народно-фронтској политици, „сер-

74 ИАБ, BdS, ЕК Belgrad MF-0065, J-163.

75 ИАБ, BdS, ЕК Belgrad MF-0065, J-163.

76 „Озакоњена грабеж“, *Београдске општинске новине*, бр. 62, 15. 6. 1941.

вилан према моћнијима, а врло бруталан према слабијим, иначе бистар и способан да искаже мисли, од левичара и идеолога народно-фронташког, обре се за министра једне ауторитативне владе“. „Противник Јанка пуге“, каже Савковић, „опет се шепури и намеће се не би ли себи нашао место“.⁷⁷ Истог дана када је објављен овај текст, Савковић је упутио представку немачким окупаторским властима да српски народ који је обезглављен може повести једино епископ Николај који је велики противник болшевизма и масонерије. Желео је да посети Николаја и са њим разговара. Предлагао је и да се смени патријарх Гаврило и доведе Николај који би припремио народ за сарадњу са Немцима.⁷⁸

Јанићева жена, Вана, одлази 27. јуна код СС мајора Карла Хинцеа (Hintze)⁷⁹ да моли да им се одобри пресељење у околину Краљева. Јанић 2. јула 1941. потписује изјаву да неће узимати никаквог активног учешћа у решавању црквених питања, да неће предузимати никакву политичку делатност на штету немачког Рајха и окупационих власти и да неће успостављати никакве везе у црквеном или политичком смислу са епископом Николајем. СС поручник Вандеслебен је разговарао са женом Воје Јанића о пресељењу, а он је и лично Јанићу наредио да се уздржи од сваког деловања у црквеном погледу, а нарочито да не ступа у везу са епископом Николајем.⁸⁰

Немачки окупациони апарат је 7. јула 1941. добио информацију како је Јанић саветовао свештенике по селима да позову сељаке да сеју само оно што им је најнужније и да се држе пасивног отпора. Др Вилхелм Фукс, шеф Оперативне полиције безбедности и службе безбедности, шаље Хелму писмо које је добио од Јанићеве жене 8. августа 1941. у коме она поново моли да им се дозволи одлазак на имање код Краљева јер им је изгорела

ПОЛИТИЧКИ ПОРТРЕТИ



Несуђени
„Плацкомандант“ Берлина
(Цртеж: Ђ. Јанковић)

Београдске општинске новине,
бр. 62, 15. јун 1941.

77 Миодраг М. Савковић (1895–1945) је био новинар и уредник монографије *Збирка портрета и биографија знаменитих људи Краљевства Срба, Хрвата и Словенаца* из 1926. у којој је објављен и портрет Воје Јанића. Био је и уредник листа *Јединство* и власник и уредник недељног листа *Мале новине* (1933) и *Савковићеве Београдске новине* (1933–1935). Објављивао је текстове и брошуре антисемитске садржине, био је германофил и немачки агент. Стрелан је новембра 1945. у Београду. М. М. Савковић, „Мој пријатељ „Ерио“, *Београдске општинске новине*, бр. 62, 15. 6. 1941. Едуард Ерио (1872–1957) предводио је Радикал-социјалистичку партију од 1919. до 1955. Био је више пута председник владе и министар између 1924. и 1936. а од 1936. до 1940. и од 1947. до 1953. председник скупштине. Немци су га у Другом светском рату 1942. отерали у заробљеништво, одакле је ослобођен 1945.

78 ИАБ, BdS, V-65, Николај Велимировић.

79 Заменик шефа Оперативне команде (ЕК) СС мајора К. Крауса. Б. Божовић, *н. д.*, 57.

80 ИАБ, BdS, EK Belgrad MF-0065, J-163.

кућа у којој су живели, заједно са њеном радионицом персијских тепиха. Обећава да ће Воја Јанић бити лојалан. Потом 9. августа Јанић потписује потврду у којој пише да му је шеф Делатне групе безбедности и СД-а дао дозволу да се у раздобљу од четири недеље може задржати на свом добру код Краљева, под условом да се уздржава од сваког црквеног и политичког деловања.

Тих дана је (8. августа) из Београда упућен допис RSHA у Берлин да је припремано повлачење епископа Николаја из Жиче у Ваљево, али да се одустало јер је у Ваљеву био на опоравку делегат Синода код протекторске владе у Прагу, Миливоје Црвчанин,⁸¹ па је постојала опасност да они ступе у контакт. Иако је Црвчанин сарађивао са немачким полицијским органима, у њега нису имали потпуно поверење. Праћењем његовог кретања, а посебно посета жени Воје Јанића, закључено је да Јанић одржава везу са епископом Николајем, али да се та веза држи у тајности.⁸² Августа 1941. Николај је приведен од немачке фелдјандармерије у Крушевцу и после једног дана пуштен. Димитрије Љотић је у то време предлагао Немцима да се Николају дозволи да се обрати српском народу, али то није прихваћено.⁸³

Из командантуре у Краљеву 22. августа 1941. шефу службе безбедности и SD Делатна команда Београд, стигло је обавештење да им се 20. августа јавио Јанић и саопштио да се налази у својој кући у Жичи у Краљевачком срезу. Међутим, није имао никакву писмену потврду о отпуштању од неке немачке службене установе, па су проверавали податке које је навео. Потом је 28. августа жена Воје Јанића поново писала Фуксу, шефу Гестапоа, да се већ три недеље налазе на селу, а да им дозвола гласи на четири недеље, па је тражила продужење. Према једном извештају од 7. септембра 1941. Јанић још увек није био у Београду, већ у околини Краљева, у манастиру са супругом и ћерком. Његов повратак у Београд очекивао се 4. септембра. Пошта му је цензурирана, а његово кретање праћено.⁸⁴

Током првих неколико месеци од почетка рата структура цркве је била потпуно уништена, али проблем СПЦ показао се много компликованијим него што се то у први мах чинило стручњацима RSHA. Они су у почетку намеравали да на основу конфискованог материјала компромитују личност патријарха Гаврила Дожића,

81 Протојереј Миливоје Црвчанин, музиколог и композитор у Чехословачкој је боравио од 20-их година, прво као свештено-чувар војничких гробља у Чехословачкој, Аустрији, Немачкој и Мађарској (11. 3. 1924, бр. 1009), аташиран при Југословенском посланству у Прагу, а затим као представник Српске православне цркве. Одсек III Ф у оквиру БдС-а створио је у црквеним круговима знатну агентуру која му је омогућавала потребан увид и контролу над православном црквом. Један од агената био је и протојереј Миливој Црвчанин. БдС је Миливоју Црвчанину у више наврата пружио помоћ и заштити, на пример по питању заплене његове имовине у Чешкоморавском протекторату и конфискације непокретности. Када је његов рад за БдС био проваљен и када је, почетком 1944. године, у Параћину нападнут и тешко рањен његов син, црквени реферат БдС-а је почео да ради на пребацивању Црвчанина у Швајцарску, пошто је он желео да оде из Србије. NOS, knj. V, Beograd, 1956, 549; knj. VIII, IX, Beograd, 1958, 997-999, 1000-1003.

82 ИАБ, BdS, EK Belgrad MF-0065, J-163.

83 ИАБ, BdS, V-65, Николај Велимировић.

84 ИАБ, BdS, EK Belgrad MF-0065, J-163.

да би га потом конфинирали. Рачунали су нарочито на јаку опозицију патријарху, која је постојала у епископату у вези са начином његовог доласка на то место. Немачки безбедносно-политички апарат сматрао је да СПЦ у окупираној Србији представља реалну политичку снагу и да је зато треба искористити. То је захтевало или придобијање црквене хијерархије онакве каква је затечена, или смењивање патријарха Гаврила регуларним путем и довођење на његово место човека спремног на сарадњу. Испоставило се врло брзо да су обе солуције неоствариве. Јасну слику овог рада немачких обавештајних органа даје извештај који је SS потпоручник и референт за црквена питања СП-а и СД-а, Мајер, поднео 22. августа 1941. године. Он пише следеће: „Православна црква Србије била је увек кичма српске нације. Она је имала велики утицај на становнике ове земље. Са тога разлога је потребно да и црква буде привучена на рад на обнови ове државе. Али ни на немачкој страни још није јасно, у коме погледу би црква могла најбоље да ради. Од стране Главне управе безбедности Рајха (SS потпоручник Вандеслебен) изражено је на пример, да Немци желе да наставе рад са Гаврилом. Немачко посланство које је наводно добило неки налог од Фирера у погледу решења питања цркве, заступа становиште, да више није могуће наставити рад са Гаврилом. Гаврило мора, безусловно да одступи. Са другог места, које истина, није познато, иде се за циљем, да се мења устав Српске православне цркве. Према мојим констатацијама, има се пут, којим може да крене немачко посланство, узети исто тако у разматрање, као и онај Главне управе безбедности Рајха. Патријарх Гаврило стоји раду стално на путу. Нити Синод, нити пак Сабор нису, способни за доношење закључака без патријархове сагласности. Измена црквеног устава наишла би на највеће потешкоће и трајала би исувише дуго (упор. борбу око конкордата итд.).“ У документу се даље образлаже предлог Гаврилове демисије.⁸⁵

Један агент је 13. новембра 1941. јавио Немцима да су 5. октобра 1941. са планине Јелице дошли четници Драже Михаиловића у Жичу и да су у Жичи примљени пријатељски. У манастиру су се задржали четири дана. Воја Јанић се састајао са њима и потом је отишао у шуму. Четници су према истом извештају заједно са партизанима 8. октобра напали Краљево. Следећег дана након немачког бомбардовања и уништења Жиче састали су се сви у Матарушкој бањи.⁸⁶ У време борби око манастира Жиче у октобру 1941. године, тада дечак Јован Радосављевић, касније архимандрит, каже да је у току бежаније из манастира видео Воју Јанића: „Лево од нас, са једне стазе прелажаше преко једне увале, тачније речено преко једног сувог потока, Воја Јањић, министар вера, помажући се штапом. Он је пре нас овамо изашао и, готово усамљен и сав погружен у ћутање, у свом сивом оделу повремено би застајкивао и са оне планинске стране изнад села, зурio би замишљен и дуго доле на пространу равницу гледао према Краљево, на којој

85 Радмила Радић, *Живот у временима*, 354–418.

86 ИАБ, BdS, ЕК Belgrad MF-0065, J-163. Борбе у околини Краљева су почеле 4. 10., а од 10/11. 10. почињу свакодневни устанички напади на Краљево. Последњи напади на Краљево извршени су у ноћи између 31. 10. и 1. 11. <http://www.kraljevo.com/kraljevo/proslost/drugi-svetski-rat.htm>

лежи Жича и мноштво других кућа нанизаних око пута. Али, авај, овог пута све је било у пламену. Окретосмо се да се мало одморимо и видимо шта нам је с манастиром. Гледамо га, а он сав обавијен облаком дима, буктао је у огњу као бакља (...) Гореле су исто тако и све зграде око Жиче (...) Преко пута на супротној страни од школе, димила се у ватри тек довршена, као дворац нова, лепа кућа на спратове Воје Јањића, и све остале.⁸⁷

Четнички војвода љубостињски Тихомир Топаловић Тика, упутио је 27. октобра 1941. штабу свих четничких одреда у Београду један акт у коме их извештава да је епископ Николај у притвору после повратка из Краљева где је ишао да се састане са четницима и да покуша да успостави везу са комунистима, како би их убедио да напусте сваку борбу. У првој половини новембра 1941. Николај је држао неки говор у месту близу Крушевца. Истог месеца је упутио писмо епископу Викентију који га је замењивао, да се заузме код немачких окупационих власти за обнову Жиче.⁸⁸

Немачки полицијски органи су 22. новембра 1941. примили једну представку од свог повереника у којој се говори о великом утицају који има Николај Велимировић у цркви и међу свештенством. Неколико дана касније, 27. новембра 1941. године, шеф Одељења III (СД) ЕГ, СС потпуковник Лудвиг Тајхман, у пратњи министра у Недићевој влади Михаила Олћана одлази на састанак са Николајем у манастир Љубостиња и том приликом епископ Николај апелује на благост немачких власти, ако већ немају намеру да српски народ једноставно униште. Епископ Николај је свакако мислио на одмазде и стрељања која су током октобра извршена у Краљеву и Крагујевцу.⁸⁹ Нешто пре тог сусрета епископ Николај је држао богослужење у Врњачкој Бањи у коме је напао комунисте.

Крајем 1941. шеф Управног штаба немачког војног заповедника Србије др Харалд Турнер је договорио са Миланом Недићем да се епископ Николај интернира у околину Београда. Пошто се Тајхман налазио на одсуству, тражио је да се поводом овога ништа не предузима до његовог повратка. Из прибелешке службе III Ф од 30. децембра 1941. види се да је између министра Олћана и Синода СПЦ вођен разговор о сарадњи, али да се није дошло до резултата. Министар Олћан је водио разговор и са Николајем на своју руку, током кога је Николај рекао да је про-

87 Архимандрит Јован Радосављевић, *Живот и страдања Жиче и Студенице под окупатором (1938–1945)*, Манастир Хиландар, 1993, 155–7.

88 Епископ Викентије одређен је већ 1941. за администратора Жичке епархије, а одлука је потврђена јуна 1942. Епископ Николај је 2. 6. 1941. добио одсуство од годину дана, па кад је оно истекло, тражио је да се продужи до 2. 6. 1943. ИАБ, BdS, V-65, Николај Велимировић; АСАС, Извештај о раду бр. 1060/237/1947; *Гласник СПЦ*, бр. 9, 1941.

89 Вермахт је у знак одмазде за убијених 14 и рањених 10 немачких војника током сукоба са партизанима и четницима стрељао 2190 жена, деце и старца у Краљеву. Стрељање је почело 15. а завршено 20. 10. 1941. Стрељање 2794 лица у Крагујевцу извршено је од 19. до 21. 10. као одмазда за десет убијених и 26 рањених немачких војника након сукоба са партизанима и четницима. *Streljanje u lageru u Kraljevu 15–20. oktobra 1941*, http://nmkv.rs/stalna_postavka/streljanje-1941/; Крагујевачка трагедија 1941, <http://www.spomenpark.rs/rs/muzej-21-okto-bar/kragujevacka-tragedija-1941>

тив мера које Немци предузимају у Србији, да они немају душу, да он хоће да спасава шта се може спасти и да проповеда против комуниста, али не и да сарађује са Недићем. Недић се одрекао Николаја због неуспеха ових разговора и као последица тога дошло је до смењивања цивилних команданата округа које је поставио Олћан на иницијативу Николаја. Током децембра је у Трстенику имао сусрет са Николајем и Милан Аћимовић који је потом известио немачке органе да Николај има исте погледе на ситуацију као он и да псује јаче Лондон и Москву од Аћимовића. Према немачким изворима од 27. јануара 1942. и 3. фебруара 1942. припрему за пребацивање епископа Николаја из Љубостиње у Војловицу вршио је Милан Аћимовић у споразуму са начелником III одељења, СС мајором Хансом Рексајзеном (Rexeisен).⁹⁰ Ипак, интернација је на крају одложена.

Немачки полицијски органи почетком децембра 1941. још увек нису имали информације о томе где се Јанић налази, тј. третирано је да је у бекству. Међутим, 1. децембра 1941. његов брат Драгомир је у једној кафани у Београду причао како је три месеца био у ропству комуниста, како је успео да побегне и како је његов брат Воја у болници, пошто су га Немци ранили у борби у коју су га силом натерали комунисти. О томе је пријава стигла немачким окупационим властима, па је Драгомир Љ. Јанић, приватни чиновник, ухапшен и приведен 21. децембра 1941. Том приликом је извршен и претрес његовог стана у Курсулиној улици бр. 13 у Београду. Није пронађен никакав компромитујући материјал. Током саслушања Драгомир Јанић је рекао како је већ 17 година запослен као чиновник у предузећу „Стандард оил компани.“ Мобилисан је 2. априла као болничар I резервне војне болнице у Београду, али се већ крајем истог месеца вратио на посао. Почетком јула је био послат у Г. Милановац да врши контролу продаје течних горива. Приликом сукоба партизана и Немаца код Г. Милановца, после 27. септембра, био је ухапшен као талац, па пуштен. Вратио се у Београд 27. новембра. Изјавио је како му је брат Воја причао да је био заробљен од партизана и осуђен на смрт. Комунисти су га наводно гурнули у неку провалију и он је при паду повредио обе ноге, због чега је још увек лежао у свом стану у Царице Милице 14 у Београду. Драгомир додаје и да је Воја причао како су га комунисти терали силом да пуца на Немце. Од комуниста су га наводно избавили неки сељаци и рањеног пренели у Врњачку Бању одакле је дошао у Београд почетком децембра 1941.⁹¹

Опуномоћеник Министарства спољних послова код војног заповедника у Србији, Феликс Бенцлер, пише 5. фебруара 1942. да је и раније указивао на Воју Јанића „који је несумњиво стајао у енглеском солду и који је београдску радиоста-

90 ИАБ, BdS, V-65, Николај Велимировић.

91 ИАБ, BdS, ЕК Belgrad MF-0065, J-163; Управа града Београда, Одељење специјалне полиције, УГБ, ИВ-442/16. С. Краков пише да се почетком окупације Јанић склонио у Жичу код свог великог пријатеља др Николаја Велимировића, а касније се пребацио у неко село где су га наводно пребили партизани. Сељаци су га пребацили у Врњачку Бању, а одатле је превезен у Београд у санаторијум Живковић. Станислав Краков, *Генерал Милан Недић*, Књига друга: *Препуна чаша чемера*, Минхен, 1968, 248-9.

ницу, чије му је руководство било поверено у последњим месецима владе Цветковићеве, водио у смислу непријатељском према Немачкој“. Бенцлер упозорава на „овог опасног штеточинца и указујем на то, како неповољно делује, како ми хапсимо бројне недужне и лако оптерећене особе, а највећи хушкачи, које сваки Србин познаје, крећу се слободно наоколо и настављају њихово дело“.⁹²

У реферату III Ф је 19. фебруара 1942. сачињен извештај, према информацијама које су добијали, да је Воја Јанић један од главних покретача идеје да се на Балкану формира фронт против католицизма, који би био поздрављен од Немаца. Према том плану епископ Николај је требало да пређе у Београд и одигра у том погледу једну од кључних улога. Наглашавало се да главни проблем постоји у томе што митрополит Јосиф није трпео Николаја, а Јанић није трпео Јосифа.⁹³

Према извештају заснованом на информацијама које је немачки окупациони апарат добијао од агената на терену од 30. марта 1942. године, Јанић је у новембру 1938. по наређењу епископа Николаја држао неки говор на балкону хотела Париз у Краљеву, у коме је хвалио СССР. Ближу околину епископа Николаја чинили су и други наводни „пријатељи СССР-а“. Такође, организатори антинемачких демонстрација у Краљеву и Крушевцу 25. и 26. марта 1941. били су Николајеви људи и свештеници. Сам Николај је држао говор у коме је тврдио да ће СССР заштитити српски народ, а Немци су сумњали и да је одржавао везе са комунистима. Један од немачких агената је 10. априла 1942. доставио и информацију да је Воја Јанић многим ђацима сређивао стипендије на терет Патријаршијског фонда, па вероватно и Војиславу Илићу, диригенту Народног позоришта у Београду, који је био стипендиста СПЦ на студијама у Немачкој. Илић је од септембра 1940. био одређен за референта за српске народне песме у Београдском радију, а то место је добио Јанићевим посредовањем.⁹⁴

Према саопштењу посланика Бенцлера, Воја Јанић је крајем априла 1942. поново био активан на црквено-политичком плану и то на иницијативу некога из Рајха. Тражене су информације ко га је привукао на сарадњу. Нешто касније, 11. маја, извесни агент Матић је јавио из Жиче да су код Јанића долазили немачки официри на ручавање. Пет дана касније, 16. маја, Јанић је био позван да се 18. маја 1942. у 16 сати јави заповеднику полиције безбедности и СД у Београду, СС поручнику Георгу Мајеру. Мајер је том приликом рекао Јанићу да се безбедносна полиција осећа принуђеном да против њега предузме мере, уколико се и даље буде мешао у политичка и црквена питања. Јанић је према Мајеровом извештају био видно уплашен и рекао је да је жртва денунцијација. Додао је како је у Рајху

92 ИАБ, BdS, ЕК Belgrad MF-0065, J-163.

93 Исто.

94 Исто. Војислав Илић (1911–1999), диригент, композитор и педагог. Био је диригент мушког хора Православног богословског факултета у Београду. Илић је током 1942. и 1943. године био ангажован као диригент Народног позоришта. Током 1944. био је први диригент београдске опере. Др Катарина Станковић, Војислав Илић – диригент, композитор и педагог, http://www.uhorovimf.org.rs/u%20spomen.html#_ftn1

био на вези једино са власником ћилимарске фирме *Müller und Sohn*, у Бреслау⁹⁵ а да од представника немачких установа познаје Фукса, СС мајора Крауса и СС мајора Хелма. Рекао је да је био код Недића и Аћимовића да им помогне да ступе у везу са епископом Николајем. Недић је наводно дао наређење Аћимовићу да ступи у везу са полицијом безбедности да би Јанић био укључен у решавање црквених питања и привлачење Николаја. Изјавио је и да жели да помогне цркви и да мисли како треба искључити патријарха Гаврила који је по њему био неправилно изабран по Стојадиновићевој жељи. Јанић је потом 21. маја поново био позван код Мајера, а 27. маја 1942. је потписао писмену изјаву да ће се држати даље од политичког делања. Том приликом је признао да је два месеца раније разговарао са бившим аустријским конзулом Кронхолцем⁹⁶ о црквеним и унутрашњополитичким питањима. Разговарали су наводно о томе како треба одстранити четнике и друге јединице које узнемирују народ и успоставити стајаћу војску под руководством генерала Недића. Јанић је наводно предлагао да се сазове скупштина политичких руководилаца који би дали изјаву за народ у којој би позвали на мир и јединство под Недићем. Цркву би требало учинити живљом и епископи би требало да иду у народ и да га позивају на испуњавање дужности под Недићевим руководством.⁹⁷ Јанић је био позван на разговор и код СС мајора Тајхмана.

Немачки окупациони апарат је добио информацију 23. маја 1942. да је Воја Јанић контактирао и са руководиоцем бугарског конзуларног заступништва Паскалевом, који га је примио поводом Јанићеве молбе да му се дозволи путовање у Бугарску. Тражио је да Паскалев пише министру спољних послова Бугарске, Попову, да пошаље позив Јанићу да дође у Софију. У наставку забелешке о овом контакту се додаје: „За попа Јањића је доказано, да је за време југословенско био енглески агент, који је био плаћан од Secret Service-а. Он је један од наших најопаснијих непријатеља и само зато није могао бити учињен нешкодљивим, јер поседује негде код немачких установа утицајне пријатеље, који га заштићују. Он је био већ једном ухапшен, али је био поново пуштен, наводно ради свог слабог здравственог стања.“ Из прибелешке III Ф БдС-а у Београду од 23. јуна 1942. види

95 Б. Т., „Једна београђанка тка персиске тепихе“, *Коло*, српски недељни илустративни лист, бр. 79, 3. 7. 1943, 18.

96 Роберт Кронхолц, Аустријанац, дошао је у Београд крајем 1919. на место генералног комесара за трговински промет с Краљевином СХС. Касније је именован за генералног конзула Аустрије у Београду и на том положају остао је до аншлуса, 1938. године. После напуштања дипломатске службе именован је за директора београдске филијале аустријског транспортног предузећа „Шенкер“ а. д. тако да је у Србији остао готово без прекида до октобра 1944. Као особа од поверења, већ од лета 1941. године, на захтев повереника немачког Министарства спољних послова у Србији, био је преводилац у преговорима са генералом Недићем око прихватања дужности челника српске управе. За време његовог мандата као председника владе народног спаса обављао је дужност преводиоца у свим важнијим приликама, а био је у том својству и приликом Недићеве посете Хитлеру, септембра 1943. До краја окупације остао је у близини председника владе народног спаса, а приликом повлачења из Србије, октобра 1944, био је у његовој пратњи. Dragan Aleksić, „Robert Kronholc – jedan pogled na pitanje kvislinga“, *Istorija 20. veka*, 2007, 2, 153–163.

97 ИАБ, BdS, EK Belgrad MF-0065, J-163.

се да је Јанић тражио пропусницу за Бугарску и од саветника немачког посланства др Герхарда Фајнеа.⁹⁸ Пропусница му није одобрена.⁹⁹

У вези са Јанићевом жељом да оде у Бугарску настало је неколико извештаја у којима су разматране разне могућности о томе какве је имао планове. Претпостављали су да је желео да ступи у контакт са митрополитом Стефаном, по налогу епископа Николаја. Приликом једног привођења Јанић је рекао Г. Мајеру како је његов пријатељ професор Цанков боравио у Београду и да су том приликом разговарали у спаваћим колима на станици. Разговору су присуствовали професор Лазар Мирковић и Милош Ердељан, као и секретар бугарског посланства у Београду. Овај секретар је путовао са професором Цанковим од Софије до Београда и обавестио је Јанића и остале да дођу на састанак. Разговор је вођен о црквеном положају на Балкану и односу према НДХ. Хрватски посланик у Софији доставио је преко бугарске владе молбу Бугарској православној цркви да се НДХ дају два епископа што је БПЦ одбила. Тражили су и да 20 хрватских православних студената добије дозволу да студира у Софији и та се молба разматрала. Јанић је Мајеру рекао да ће Бугарска црква учинити све да се помогне православнима у Хрватској. Било је разговора и о будућој балканској федерацији у чије оквири би била укључена Бугарска.¹⁰⁰ У склопу тог разговора пренети су и ставови једног броја српских политичара који су сматрали да је Хитлер повољно расположен према Србима и да ће након рата Срем, делови БиХ као и евентуално Црна Гора поново доспети под власт Србије. Јанић је пренео како је Цанков био на пропутувању ка Будимпешти и да је разговарао са министром просвете Хоманом о православној цркви у Мађарској. Овај је изјавио да ће након рата у Мађарској доћи до стварања аутокефалне мађарске цркве која би била подређена патријарху СПЦ. Епископије СПЦ у Мукачу, Будимпешти и Новом Саду деловале би у оквиру ове нове цркве. Према Јанићевом исказу Цанков је требало да држи предавања у Луцерну и Берну. Немци су, међутим, добили поверљиву информацију од професора Душана Глумца, који је сазнао од М. Ердељана да је Цанков требало да учествује на конференцији Лиге цркава. Сам Јанић је поменуо рад овог комитета пре рата, али није о томе опширније говорио јер му је вероватно било познато да са немачке стране постоје сумње у рад овог тела. Мајер је у вези с овим у свом извешају о разговору са Јанићем додао да је епископ Иринеј из Новог Сада изјавио како је бискуп Хекел са немачке стране лоше гледао на рад овог комитета који је наводно имао слободнозидарски карактер и представљао центар антине-

98 С. Ђирковић наводи да је за Јанића интервенисао да буде пуштен из затвора 1941. и немачки дипломата Герхард Фајне. Сима Ц. Ђирковић, *Ко је ко у Недићевој Србији 1941-1944*, Београд, 2009, 204. Др Г. Фајне је пре рата био заменик немачког посланика у Београду и одржавао је присне контакте са многим југословенским политичарима, симпатизерима немачког Рајха. Др Милан Борковић, *Контрареволуција у Србији. Квислинска управа 1941-1944. Књига прва (1941-1942)*, Београд, 1979, 26.

99 ИАБ, VdS, V-65, Николај Велимировић.

100 Почетком октобра 1942. Анте Павелић је добио највише бугарско одликовање које му је пре-
дао изасланик Бориса III у Загребу, Илија Белинов. *Hrvatski list*, 6. 10. 1942.

Воја Јањић био равнатељ београдског круговала до слома Југославије. Зашто је заузимао то мјесто – он, православни свећеник! – изнио је сада на скупштини у Сиску државни тајник др Вранчић. 'Два мјесеца прије разсула Југославије – рекао је др. Вранчић – боравио је у Загребу поп Воја Јањић, бивши министар бивше Југославије. Тај поп Воја Јањић, иако се налазио у опозицији према београдским круговима тобожњим пријатељима Њемачке, према влади Стојадиновићевој – одржао се кроз цјело то вријеме на управи београдског круговала. Он је био равнатељ београдског круговала све до пропасти Југославије, иако се кроз то вријеме промиенило неколико влада, како влада Стојадиновића, која је играла улогу пријатеља Њемачке, тако и влада генерала Симовића, која је навјестила рат Њемачкој. Тај поп Воја Јањић није остао без разлога равнатељем београдског круговала кроз читаво то вриеме. Сви се ви добро сјећате, да је београдски круговал три четири мјесеца прије почетка рата почео сваки дан своје емисије четничким пјесмама, пјесмама које су позивале на уморство и убојство. Када је два мјесеца прије слома Југославије тај поп Воја Јањић боравио у Загребу, ја сам, браћо, био присутан на час када је он рекао Хрватима, који су му казали, да ће држава пропасти, ако се овако настави, ове рјечи 'Каква бановина! Какви споразум! Каква Југославија! Ово ће бити руска губернија!' Зато је ето поп Воја Јањић био до пропасти Југославије равнатељем београдског круговала! То је само један примјер, како је Београд подржавао пропагаторе бољшевизма, у првом реду на штету хрв. народа. То је примјер везе водећих србијанских кругова с Русијом била она царска, била она бјела, била она црвена или црна, или каква год. То је веза која је осигуравала србству уништење Хрватства, па макар и под цјену увођења комунизма...'¹⁰⁴

Епископ Николај је интерниран 16. децембра 1942. наводно због информација које су Немци имали да свештенство поново узима учешће у устанничком покрету. Митрополит Јосиф је 23. септембра обавештен о намераваном пресељењу епископа Николаја у манастир Војловицу. Он је молио да се Николају и његовој пратњи дозволи да примају месечне принадлежности и да их Синод снабде потребним стварима. Стављени су под стражу два српска агента и једног немачког тумача. Током две посете СС поручника Мајера, епископу Николају из јуна и јула 1943. године, овај се налазио у доста лошем психичком стању и био је бесан што су патријарха сместили у исти манастир (од маја 1943).¹⁰⁵ Марта 1943. исти СС поручник Мајер је записао да је Јанић пре рата био душом и телом англофил који се „једва у том променио, иако он данас стално наглашава, да Србија може само онда поново да дође на висину, ако се тесније прикључи Немачкој“. Према једном извештају (Агент 310) од 5. марта 1943. сарадња Јанића са Дражом Михаиловићем није могла бити утврђена, али је било индиција које су говориле да су извесни контакти ишли преко епископа Николаја, који је материјално по-

104 „Поп Воја Јанјић – круговал“, *Bilogora*, политичко-просвјетни тједник, бр. 78, 28. студени 1942.

105 ИАБ, ВdS, V-65, Николај Велимировић; Радмила Радић, *Живот у временима*, 417–418.

магао четнике.¹⁰⁶ Од 29. марта 1943. постоји забелешка да Јанић годинама пати од шећерне болести, да му је било забрањено да напушта Београд, али да се у последња три месеца његово здравствено стање погоршало, а да је уз остало оболео и од упале плућа. Његова жена је молила III Ф БдС-а за дозволу да њен супруг може да напусти Београд. Такође, 14. маја 1943. се распитивала и о могућности да због болести плућа посети неко лечилиште у Швајцарској.¹⁰⁷

Почетком јуна 1943. Милош Московљевић је у свом дневнику забележио да му прети опасност јер је Музичка академија постала сумњива, па „су забрањени сви концерти, који су уствари јавни испити. А то свакако, због неколико 'сумњивих' наставника. Поред К. Манојловића, Хајека, Чолића, Бингулца, Ђорђевића и др., и ја сам осумњичен због одржавања личних веза са совјетским послаником Плотњиковом. Јанић ће покушати да нас оправда, па је тражио податке о нашој националној исправности. Мени је добро дошло што ми је (Којалец) одобрио да предајем српски Плотњикову, што се није ни остварило.“¹⁰⁸

Пошто нису добили дозволу за одлазак у Швајцарску, Вана Јанић је молила да им се дозволи одлазак у неки санаторијум код Вршца, али тако нешто за немачки окупациони апарат није било прихватљиво због близине манастира Војловице. Због тога је упозорена специјална испостава у Бечкереку да се евентуални Јанићев захтев за улазак у Банат забрани од банатске пограничне полиције. Ипак, 8. јуна 1943. СС пуковник Тајхман је наредио да се повуче забрана путовања Јанића и његове жене код банатске граничне полиције у Бечкереку, али је стража у манастиру Војловица упозорена да се не сме дозволити Јанићев контакт са епископом Николајем или патријархом Гаврилом. Јанић, жена и ћерка су добили виšekратне дозволе за путовање од полицијске префектуре у Банату крајем јуна 1943.

Смрт и сахрана

Војислав Јанић је умро од плућне туберкулозе 10. марта 1944. у 3 часа ујутру, у окупираном Београду (у свом стану у Улици царице Милице),¹⁰⁹ а не 12. марта како се наводи у неким његовим биографијама.¹¹⁰ Међутим, пре Јанићеве смрти, митрополит Јосиф је као администратор Архиепископије београдско-карловачке покренуо поступак за његово рашчињење и поводом тога консултовао професора у пензији Сергија Троицког и протојереја-ставрофора Душана Милановића, судију Великог црквеног суда.

Сергије Троицки је дао своје мишљење Синоду 16. маја 1943. према коме грађански брак разведеног свештеника представља тежак црквени преступ,

106 ИАБ, BdS, ЕК Belgrad MF-0065, J-163.

107 Исто.

108 АСАНУ, Дневник Милоша Московљевића, дневничка белешка од 6. 6. 1943. (пр. М. Исић).

109 „Смрт др Војислава Јанића“, *Ново време*, 11. 3. 1944; *Гласник*, службени лист СПЦ, бр. 5, 31/18. 5. 1944, 37.

110 Сима Ц. Ћирковић, *Ко је ко у Недићевој Србији 1941–1944*, 224.

УМЕСТО ЗАКЉУЧКА

Војислав Јанић је припадао средњој генерацији српске међуратне интелигенције и политичке елите, рођеној између 1886. и 1900. која је на политичку сцену израженије ступила после Првог светског рата, током двадесетих и тридесетих година. Потичао је из околине Краљева, вароши која је у време његовог детињства имала нешто преко 3000 становника, претежно сељака, уз извештан број трговаца и занатлија. Пореклом је био из сиромашне породице са много деце, од које су три сина похађала богословију. Поред чињенице да су расли уз религиозну мајку и у близини манастира Жиче (1854. у Карановац- [Краљево] је пресељено седиште епископа жичког), у Краљевини Србији је то био и најприступачнији начин школовања за сиромашне ђаке. Породица се сели у Београд када је Војислав имао десетак година. У престоници је наставио да живи до смрти. Рано је остао без оца и био је врло везан за браћу коју је помагао и протежирао.

Као један од најбољих ђака у Богословији Св. Саве, стекао је услове да настави школовање у Русији са државном стипендијом. Можда због недовољне припреме, непознавања језика, хладне климе и болести, у Русији се није дуго задржао. Брзо је прешао на Теолошки факултет у Черновцима, који је био основан за школовање православне елите Аустроугарске и за који се у Србији сматрало да трпи велике утицаје католицизма. Иако се одлучио за свештенички позив, чини се да га он никада озбиљно није привлачио. Делом је то била последица школовања, прво у Богословији, а касније и у Черновцима, које код њега није успело да пробуди посвећеност у овом позиву, а делом последица великих амбиција које свештеничка професија није могла да задовољи. Не би се могло рећи да Јанић није био религиозан, али његов однос према вери је био прилично неформалан и неконвенционалан (православље није видео преко спољних обележја: брада, бркови, мантија, био је противник „неприкосновености словенског језика у Библији и црквеном богослужењу“, као и ограничења православља на формализам), што ће се показати прво кроз његову склоност ка увођењу реформи у Српску православну цркву, а у каснијем животном периоду кроз потпуни отклон од свештеничког позива.

Свој пут Јанић је више разумео као начин да се направи каријера, стекне новац и власт, али више због уживања него због моћи, како су говорили његови савременици. Сиромаштво из кога је потекао вероватно је утицало на Јанићеву тежњу за „богаћењем, удобношћу и лакомим срцањем свих могућих уживања“. Интелигентан и врло амбициозан, рано је схватио да ће много више у животу постићи добрим везама и богатом женидбом, него само личним радом. Поседовао је способност да пронађе праве путеве или пречице до циља и углавном се није базирао на препреке. Оженио се млад, девојком из богате породице, али чини се да га брачна обавеза није везивала. Ако му је први брак донео приходе, са другим

је прекршио црквене каноне, али проширо друштвене везе које су му биле изузетно важне.

Прорачунат, жељан моћи, утицаја и стицања, врло самоуверен, Воја Јанић је током већег дела живота имао утицајне менторе и заштитнике који су му помагали да се попне и задржи на социјалној лествици. Особе са ауторитетом (црквеним, политичким) снажно су га привлачиле и он им се приклањао у нади да ће га и сам стећи. У почетку ће то бити Николај Велимировић (касније епископ) и познати прота Алекса Илић, затим митрополит Димитрије, а потом и Никола Пашић, вођа Народне радикалне странке и у више наврата председник владе Краљевине Србије и касније Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца. Са Николајем Велимировићем ће одржавати везу током целог живота, уз бројне успоне и падове, а слично ће бити и са Николом Пашићем. Лојалност, међутим, Јанићу није била јача страна. Услед своје склоности ка сплеткарењу, као и непоштовању ауторитета, често је падао у немилост код својих заштитника. Био је познат као човек склон закулисним играма и повлачењу конаца, уверен да је увек у праву и једини који зна како треба да се реши неки проблем. Није му било странано ни улизиштво када су то околности налагале.

Издајући се за реформатора у црквеним круговима по повратку са студија, у чему је имао подршку Николаја Велимировића, постао је познат као млада снага која обећава. Истовремено се прочуо и по извесним аферама, денунцијацијама и везама са припадницима организације „Уједињење или смрт – Црна рука“ против којих ће касније сведочити током Солунског процеса.

У Првом светском рату учествује само током прве фазе 1914. да би касније боравио три године у Риму, на Крфу, у Паризу и Лондону, где је склонио и своју породицу и два брата. Јанићев допринос у пропагандном раду током рата, кроз издавање српских музикалија, пратили су скандали, а сам рад није оставио већег трага. Нешто већи значај има његово залагање за школовање српских богослова у Енглеској, али и тај посао је био праћен сукобима и свађама чији је био актер, али и великом самовољом у одабиру ђака. Склоност да превазилази овлашћења, ако их је имао и да их пренебрегава ако није, већ тада се јасно показала. Његова улога је по свој прилици била много већа у обављању разних поверљивих и личних послова за Николу Пашића и његову породицу.

Непосредно после рата, услед великих губитака у људству, младим образованим људима, као што је био Војислав Јанић, отварале су се бројне шансе за друштвену промоцију. По повратку у земљу био је укључен у дипломатске мисије везане за црквено уједињење. Говорио је или користио неколико језика, добро је познавао православно схватање новозаветне библијске проблематике, црквену историју и право, писао је јасно и са добрим стилем, имао је дара за полемику, али чини се да га бављење интелектуалним радом није превише привлачило, јер како су године одмицале, све је мање објављивао. После рата је кратко обављао свештеничку дужности напустио ју је чим му се за то указала прилика. Каријера професора богословије са малим примањима такође га, чини се, није привлачи-

ла. Владимир Дворниковић је писао како „многи наши људи који су у детињству и младости љуто оскудевали“, када би добили могућности стицања, зараде и богаћења, нису знали да се зауставе. „Наш човек лако оболи од велике вароши, још лакше од великог иностранства. Ми имамо људи са париским, лондонским, бечким, берлинским итд. комплексом, врло често баш људи из најзаосталијих и најсиромашнијих крајева. Чамотиња сиромаштва као да се претворила у једну голему и незајажљиву жеђ живота.“¹

Током боравка у иностранству развија превелику склоност ка опонашању туђих друштвених, културних и идејних узора. Није крио своје одушевљење Англиканском црквом и Енглезима уопште. Ишао је тако далеко да је током боравка у Лондону као свештеник бријао браду и бркове јер је мислио да ће имати бољу прођу код Енглеза. После рата је у домаћој штампи много писао о Англиканској цркви и потреби да се српски народ угледа на Енглезе у свим аспектима друштвеног живота. Није показивао „отпор према хуманизму, рационализму и демократији Западне Европе“, већ је сматрао да треба градити што чвршће везе и мостове према другим хришћанима. Током двадесетих и почетком тридесетих година радио је на изградњи поверења, успостављању контаката са екуменским организацијама. Важио је за једног од главних заговорника приближавања и уједињавања цркава и о томе је такође доста писао. Био је активан у разним међународним црквеним удружењима, од Националног комитета Светског савеза за унапређење међународног пријатељства преко цркава, Удружења англиканских и источних цркава и Хришћанске заједнице младих људи. Учествовао је и на међународним конференцијама и посебно је био активан у процесу приближавања Српске и Бугарске православне цркве. И у овом питањима показаше се његова спремност да предузима извесне активности на своју руку.

У Радикалној странци држао се Николе Пашића, за кога је вршио разне послове, и круга „младорадикала“. У Уставотворну скупштину изабран је 1921. године и одмах се умешао у низ корупционашких афера у вези с државним зајмовима, репарацијама, и сл. После Пашићеве смрти 1926. Јанић је остао у ужем Главном одбору странке, али његова политичка каријера креће силазном линијом. Није био биран за народног посланика на изборима у септембру 1927. ни у новембру 1931. Показивао је способности за разне политичке комбинације, подметање, интриге и потказивања. Лако је мењао политичке савезнике, али и убеђења. Био је сарадник и противник Стјепана Радића, Светозара Прибићевића, Милана Стојадиновића, Влатка Мачека, Драгише Цветковића и др. Покушавао је оснивањем Радикално-социјалне странке 1933. да се врати на политичку сцену, али без успеха. Потом се приближава Богољубу Јевтићу и ЈНС и на петомажским изборима 1935. поново је, после осам година, изабран за народног посланика. Убрзо, међутим, напушта и њега и постаје активни присталица Милана Стојадиновића и ЈРЗ. После сукоба са Стојадиновићем 1937. око конкордата поново на кратко остаје без политичких функција, да би се затим приближио Драгиши

1 Владимир Дворниковић, *Карактерологија Југословена*, Београд, 2000. (1939), 829.

Цветковићу. Често се наводи да је уживао поверење Двора и краља Александра лично, али за тако нешто за сада нема доказа.

Био је добар и убедљив говорник на јавним скуповима и за те говоре није се посебно припремао, није их писао и углавном је импровизовао. Говорио је гласно и снажно је гестикулирао, увек у елегантном оделу, често са прслуком који му је „скривао велики стомак“, проћелав и са брадицом, „а ла Чехов“. Добро је контролисао осећања и није га било лако избацити из такта током скупштинских седница, митинга и предизборних кампања. Трудио се да доминира и ништа га није могло омести у томе. Своја обећања као политичар није испуњавао. Масама које су га слушале објашњавао је, рецимо, да не може бити државе, а да се порез не плаћа, док је сам избегавао да га плаћа.

Кругови у којима се кретао нису били ограничени само на политичку или црквену сферу, међу његовим пријатељима, познаницима и сарадницима било је и припадника војних структура, професора универзитета, књижевника, адвоката, новинара, музичара итд. Савременици су га описивали као човека склоног разним пороцима и са многобројним манама, али не би се могао стећи утисак да су га мрзели. Јанић је преферирао овоземаљска уживања, био је боем и авантуриста, склон „слатком животу“, алкохолу и женама, али друштвен, козер, гласан, увек оран за шалу и досетке, добар певач, елоквентан и врло забаван. Биле су чувене његове седељке и пијанке у међуратном Београду, а памтили су га више по наступима у кафанама него по политичком доприносу. Никада није претеривао у озбиљном и студиозном раду, али је стално био у покрету.

Ставова које је заступао у својој реформаторској фази као министар, није успео да спроведе. Ниједан од закона везаних за верске заједнице које је наговештавао и припремао, није успео да донесе. Остао је највише упамћен по томе што није признао адвентисте и назарене. Временом је одустао од подршке изједначавању календара, а променио је и став о потреби одузимања манастирских имања. Такође, иако се као министар залагао да се грађански брак забрани, касније се, противно свим црквеним канонима, развео са првом женом и после недељу дана оженио поново, склопивши грађански брак. Био је пун мегаломанских идеја, од тога да је СПЦ та која треба да преузме од Руске православне цркве водећу улогу у православном свету до идеје о изградњи „српског Ватикана“. Ипак, најрадикалнија промена у његовом случају наступила је у вези са питањем конкордата.

Војислав Јанић је већ пред Први светски рат и током њега припреман за некога ко ће имати улогу у будућем регулисању односа Римокатоличке и Српске православне цркве. Током боравка у Риму, али касније и у Паризу, успоставио је везе са неким круговима у Римокатоличкој цркви, а писало се и да је 1916. предузео акцију помирења двеју цркава. Двадесетих година је са великим поштовањем писао о папи Бенедикту XV и упорно се залагао за склапање конкордата. Учествовао је у преговорима 1925, али већ тада су му представници Римокатоличке цркве замерали да „има конфузне идеје“, да се изјашњава за унију али да истовремено показује „антиримски дух“, да канонско право познаје површно, али да је склон

обећањима и чињењу услуга, на основу чега је касније претендовао да доноси одлуке које нису биле у његовој надлежности. После неуспеха првог круга разговора о конкордату, дошао је у сукоб са неким бискупима и представницима Римокатоличке цркве, који ће свој епилог имати у судским споровима. Ипак, и даље је сматрао да се преговори не могу водити без њега. Како је рекао један његов савременик, власт је бранио када је био у њој, а нападао када није. Конкордат који је рушио 1937. бранио је две године раније, иако је признао да га није читао. Као председник Одбора за проучавање Предлога закона о конкордату у Народној скупштини, окреће се против Милана Стојадиновића и тврдоглаво и упорно ради на рушењу уговора са Св. Столицом. Да ли су разлози били у одбијању да му се додели министарско место, блиским везама са епископом Николајем Велимировићем, најгорљивијим противником конкордата, у жељи да поврати изгубљене позиције у цркви, утицајима представника опозиционих политичких партија или све то одједном, тек Јанић је нагло променио свој однос. Био је један од кључних људи који су учествовали у сукобима са жандармеријом 19. јула 1937. на улицама Београда и касније подстицали таласе огорчења против власти. Извесно време је трпео последице оваквог односа, али не задуго. Већ 1938, после пада владе Милана Стојадиновића, повратиће многе синекуре. Политичку елиту карактеришу кохерентност, групна свест, заједничка воља за акцијом, али и способност да потенцијално користе своје позиције да би очували доминацију.² Воја Јанић је припадао широком нижем слоју политичке елите из које су се по потреби попуњавале одређене позиције. Избор није обавезно значио да то буду најбољи и најспособнији, већ често најпоузданији или они које је боље било имати унутра него споља као противнике.

Воја Јанић је поред учешћа у политичком животу, или баш због тога, обављао и низ других функција. Као председник или члан разних одбора и друштава био је стално присутан у јавном животу земље. Током политичке каријере имао је бројне приходе и привилегије, од посланичке плате, министарске плате и пензије, чланства у управним одборима, провизија за разне интервенције, коришћења службеног аутомобила и др., до бројних шпекулација у које је био укључен. Једна од његових специјалности биле су интервенције код духовних судова у питањима бракоразводних парница, за које је наплаћивао провизије. Пред Други светски рат и током њега Јанићева супруга је држала радионицу за израду персијских ћилима. У вези са тим послом одржавао је везе са једним власником ћилимарске фирме у Рајху. Ипак, изгледа да новац није умео да задржи, јер сем куће у Краљеву, коју је саградио пред рат, нема података да је поседовао веће имање. Повремено је давао добротворне прилоге, а већи износ је издвојио и као помоћ за изградњу конака у Жичи.

Пред Други светски рат Јанић је одржавао интензивне везе са представницима СССР-а и одушевљено се залагао за успостављање дипломатских одно-

2 Scott, John (ed.). 1990. *The Sociology of Elites*. Volume 1, xi (Aldershot: Edward Elgar Publishing). Geraint Parry, *Political Elites*, ECPR Press, 2005.

са између Београда и Москве. У приватним разговорима изражавао је спремност да прихвати и комунистичку идеологију. Питање је колико су његова проруска осећања, заснована на словенској солидарности, била искрена и јача од страха од совјетске антирелигиозне политике, а колико последица прагматичности. У енглеским извештајима из јесени 1939. наводило се да Јанић није германофил, већ врло наклоњен Енглеској. У марту 1941. представљао се и као противник Тројног пакта. После окупације земље ухапшен је под оптужбом да је енглески агент, али у затвору је боравио само кратко, јер се испоставило да има и утицајне немачке пријатеље. Покушавао је да одржава везе и са партизанима и са четницима, да прави разне комбинације у настојању да оде из земље, али на крају тешко болестан умире, не дочекавши ослобођење.

Осим са владиком Николајем Велимировићем, одржавао је мање или више блиске везе и са митрополитом/патријархом Димитријем, као и са патријарсима Варнавом и Гаврилом. Од друге половине двадесетих година па до смрти ниједним чином није показивао, ни у јавном, ни у приватном животу, да је свештеник. Није се појављивао у свештеничком оделу, није се потписивао као свештеник, није служио литургију, нити се као свештеник причешћивао. У Српској православној цркви је све то било познато, али положај који је имао у јавном животу и везе и које је одржавао између представника цркве, власти и разних политичких групација, чиниле су да му се гледало кроз прсте, чак и када је чинио преступе. Сахрањен је, ипак, као мирјанин.

На крају, човек који је скоро тридесет година заузимао, не сасвим заслужено истинским личним вредностима, важна места у политичком, црквеном и друштвеном животу, завршио је заборављен од свих. На питање како је било могуће да је српска буржоаска елита, тако уједињена у креацији модерне српске државе и друштва на почетку 20. века и у процесу настајања југословенске државе, завршила политички неприпремљена, дезоријентисана, без модерног поимања потреба развоја друштва, Ђорђе Станковић је својевремено одговорио да је један од разлога, ако не и главни узрок – неумољиво биолошко осипање те елите, пре свега током петнаест година српске и југословенске историје 1914–1929. У деценији пред Други светски рат биолошко осипање се наставило. Српски народ је у политичкој, националној и колективној психолошкој сфери остављен у рукама слабих и неспособних представника. Генерације које су уследиле на политичкој сцени, само су продубљивале међунационалне разлике, као и разлике у друштву.³ Воја Јанић је само један пример припадника те и такве генерације.

3 Ђорђе Станковић, „Serbian Bourgeois Elite and the Yugoslavia“, *Годишњак за друштвену историју*, 1-3, 2003, 69–86.

INSTEAD OF CONCLUSION

Vojislav Janić belonged to the middle generation of the Serbian inter-war intelligence and political elite born between 1886 and 1900, who became more politically engaged after the First World War, during the 1920s and 1930s. He was born near Kraljevo, a town which, at the time of his childhood, had a little more than 3,000 inhabitants, mostly peasants, and a certain number of merchants and craftsmen. He originated from a poor family with many children and grew up near the Žiča Monastery (the seat of Bishop of Žiča was moved to Karanovac, Kraljevo, in 1854). His mother was very religious, so it was not surprising that he and his two brothers decided to study theology. One more reason was that for the poor pupils in the Kingdom of Serbia it was also the most affordable way of education. The family moved to Belgrade when Vojislav was ten and he continued living in the capital until his death. He was left without his father at an early age and was very attached to his brothers whom he helped and looked after.

As one of the best students of St. Sava School of Theology, he earned a state scholarship and had the opportunity to continue his education in Russia. It might have been due to the inadequate preparation, insufficient knowledge of language, cold climate or illness; however, he did not stay long in Russia. He quickly moved to the Faculty of Theology in Chernivtsi, which was established for the education of the Orthodox elite of Austro-Hungary, and which was said to be under the great influence of Catholicism. Although he decided to enter the priesthood, it seems that he was never seriously attracted to it. This was partly a consequence of his school experience, first at St. Sava School of Theology, and later in Chernivtsi, which did not seem to sway his devotion towards this profession, and partly because of his great ambitions that priesthood could not satisfy. It cannot be said that Janić was not religious, but his attitude towards religion was rather informal and unconventional (he did not perceive Orthodoxy through external features: the beard, moustache, and cassock, and was an opponent of the „inviolability of the Slovene language in the Bible and church service“ as well as limiting Orthodoxy to formalism), which was first seen in his tendency to introduce reforms in the Serbian Orthodox Church, and later in his life in a complete segregation from the priesthood.

Janić saw his life path rather as a way to make a career, gain money and authority, but more for pleasure than for power, as his contemporaries spoke. The poverty he originated from affected Janić's aspiration to „get rich and comfortable and eagerly savour all possible enjoyments.“ Intelligent and very ambitious, he soon realized that he would achieve much more by good relations and a rich marriage than by work. He had the ability to find the right ways or shortcuts to his goals and mostly did not mind the obstacles. He married a young girl from a wealthy family, but he did not seem to be bound by marriage obligations. Whereas his first marriage brought him wealth, with his second marriage, he broke the church canons, but also extended his social connections that were of great importance to him.

Cunning, hungry for the power, influence and acquisition, Voja Janić had influential mentors and patrons during most of his life who helped him climb the social ladder and stay there. He was strongly attracted to the people with authority (ecclesiastical, political), and he bowed to them hoping to become alike. In the beginning, these were Nikolaj Velimirović (later bishop) and famous archpriest Aleksa Ilić, and later Archbishop Dimitrije and Nikola Pašić, leader of the National Radical Party and on several occasions Prime Minister of the Kingdom of Serbia and later the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes. With numerous ups and downs, he maintained a relationship with Nikolaj Velimirović, for almost all his life and so was the case with Nikola Pašić. Loyalty, however, was not one of his virtues. Because of his tendency to plotting and disrespecting authority, he was often in disgrace with his patrons. He was known as a man prone to off-stage games and pulling threads, convinced that he was always right and the only one who knew how to solve a problem. Even bootlicking was not strange to him when the circumstances imposed.

Posing as a reformer in church circles, after returning from the studies, with the support of Nikolaj Velimirović, he was soon recognized as a promising young man. At the same time, he became known for certain affairs, denunciations and connections with members of the organization „Unity or Death - Black Hand“, against whom he testified during the Thessaloniki process.

He participated in the First World War only during its first phase in 1914, and then stayed for three years in Rome, Corfu, Paris and London, where he sheltered his family and his two brothers. Janić's contribution to the propaganda work during the war through the publication of Serbian music works was accompanied by scandals, and the work itself did not leave much trace. Somewhat more important was his adherence to the education of the Serbian clergy in England, but this job was also accompanied by conflicts and quarrels, as well as by great randomness in the selection of pupils. His tendency to overstep the authority, if he had it, and to ignore it if he did not have it, was obviously present even then. His role was presumably much greater in handling various confidential and personal matters for Nikola Pašić and his family.

Immediately after the war, due to a great number of human losses, young educated people, such as Vojislav Janić, were given numerous opportunities for social promotion. Upon his return to the country, he was involved in diplomatic missions regarding church unification. He spoke or used several languages, was well familiar with the Orthodox understanding of the New Testament biblical issues, church history and law, wrote clearly and with good style, and was a gifted debater, but he did not appear to be taken by intellectual work and, as the years passed by, he published less and less. After the war, he served as a priest and left as soon as he got a chance. It seems that the career of a theology professor with low income did not appeal to him either. Vladimir Dvorniković wrote that „many of our people who were poverty-stricken in their childhood and youth“ were very greedy when they were given the opportunity to gain, earn and acquire fortune. „Our people easily come down with a big town, even more easily than with a big foreign country. We have a lot of people with Paris, London, Vienna,

Berlin, etc. complex, and these are very often people from the most populous and poorest regions. The gloom of poverty turned into a huge and insuperable thirst for life.”¹

During his stay abroad, he developed an excessive tendency to imitate other social, cultural and ideological models. He did not hide his enthusiasm for the Anglican Church and the Englishmen in general. He went so far as to shave his beard and moustache during his stay in London as a priest, because he thought he would be better accepted among the Englishmen. After the war, he wrote for the local press about the Anglican Church and the need of the Serbian people to look up to the Englishmen in all aspects of social life. He did not show „resistance to humanism, rationalism and the democracy of Western Europe,“ but he felt that it was necessary to build stronger ties and bridges toward other Christians. During the 1920s and early 1930s he worked on building trust and establishing contacts with ecumenical organizations. He was considered to be one of the main advocates of the approaching and unification of the churches, and wrote a lot about it, too. He was engaged in various international church associations, from the National Committee of the World Alliance for International Friendship through the Churches, the Association of Anglican and Eastern Churches and the Young Man Christian Association. He also participated in international conferences and was particularly active in the process of approximation of the Serbian and Bulgarian Orthodox churches. These matters also showed his readiness to undertake certain activities on his own.

In the Radical Party, he stayed close to Nikola Pašić (and performed many different jobs for him) and „young radicals.“ He was elected to the Constitutional Assembly in 1921 and soon got involved in a series of corruption affairs related to state loans, reparations and the like. After Pašić’s death in 1926, Janić remained in the Party’s Main Committee, but his political career started heading down the line. He was not elected a member of parliament in the elections in September 1927 or in November 1931. He showed he was capable of different political combinations, incitements, intrigues, and snitching. He easily changed his political allies, as well as his convictions. He was an associate and opponent of Stjepan Radić, Svetozar Pribičević, Milan Stojadinović, Vlatko Maček, Dragiša Cvetković and others. He tried to come back to the political scene by establishing the Radical Social Party in 1933, but without success. Then, he approached Bogoljub Jevtić and the Yugoslav National Party, JNS and on the elections on May 5, 1935, after eight years, he was again elected a member of parliament. Soon, however, he left him and became an active supporter of Milan Stojadinović and the Yugoslav Radical Union, JRZ. After the concordat conflict with Stojadinović in 1937, he briefly remained without political function and soon got closer to Dragiša Cvetković. It was often said that he enjoyed the trust of the Court and King Aleksandar personally, but this has not been evidenced so far.

He was a good and persuasive speaker at public gatherings, despite the fact that he did not write or prepare the speeches, but mostly improvised. He spoke loudly and gestured strongly, always in an elegant suit, often wearing a vest that was „hiding his big

1 Владимир Дворниковић, *Карактерологија Југословена*, Београд, 2000. (1939), 829.

belly“, partly bold and with the beard „a la Chekhov.“ He controlled his feelings and was not easily provoked during assembly sessions, rallies and pre-election campaigns. He tried to dominate, and nothing could disturb him therein. He did not fulfil his promises as a politician. To the masses who listened to him, he explained, for example, that there could not be a state if the tax was not paid while he himself avoided paying it.

The circles in which he moved were not limited to the political or ecclesiastical sphere. Among his friends, acquaintances and associates, there were members of military structures, university professors, writers, lawyers, journalists, musicians, etc. Contemporaries described him as a man who was prone to various vices and had many flaws, but they did not seem to hate him. Janić preferred earthly enjoyments; he was a bohemian and adventurer, inclined to „sweet life“, alcohol and women, but also a conversationalist, social and loud, always eager for jokes and gags, a good singer, eloquent and very funny. His parties and drinking bouts were well-known in interwar Belgrade, and he was more remembered for his performances in bars than for his political contribution. He had never been too serious or studious in his work, but he was constantly on the move.

The views he advocated as a minister in his reforming phase, he failed to enforce. The laws related to religious communities that he suggested and prepared, he did not manage to bring. He remained most remembered for not acknowledging Adventists and Nazarenes. Over time, he gave up initiative for harmonizing the calendars, and he also changed the attitude about the seizure of monastic estates. Even though as a minister he advocated the ban of civil marriages, he, contrary to all the church canons, divorced his first wife, and after a week married again and concluded a civil marriage. He was full of megalomaniac ideas, from the idea that Serbian Orthodox Church should take over a leading role in the Orthodox world from the Russian Orthodox Church to the idea of building „Serbian Vatican.“ However, the most radical change in his case occurred in relation to the concordat issue.

It was even before the First World War that Vojislav Janić was seen as someone who would play a role in regulating the relations between the Roman Catholic and Serbian Orthodox Church. During his stay in Rome, and later in Paris, he established links in some circles of the Roman Catholic Church, and it was said that in 1916 he took the action of reconciling the two churches. In the 1920s, he wrote about Pope Benedict XV with great respect and insisted on signing a concordat. He participated in the negotiations in 1925, but at that time the representatives of the Roman Catholic Church criticized him for „having confusing ideas,“ advocating union, but at the same time showing „anti-Roman spirit,“ knowing the canon law superficially, but inclining to promises and doing favours, on the basis of which he later tended to make decisions that were not within his jurisdiction. After the failure of the first round of concord negotiations, he came into conflict with some bishops and representatives of the Roman Catholic Church and ended up at court. However, he still thought that negotiations could not be conducted without him. As one of his contemporaries said, he defended government when he was in it, and attacked it when he was not. The concordat that he destroyed in

1937, he had been defending two years before, although he admitted he had not read it. As the Chairman of the Committee for Studying the Draft Law on Concordat in the National Assembly, he turned against Milan Stojadinović and stubbornly and persistently worked on annihilating the contract with the Holy See. Whether it was because he was not given a ministerial post, or because of the close ties with Bishop Nikolaj Velimirović, the most aggressive opponent of the concordat, desire to restore the lost positions in the church, the influence of representatives of the opposition political parties or all of this together, Janić suddenly changed his attitude. He was one of the key people who participated in the gendarmerie clashes on 19 July 1937 in the streets of Belgrade and later instigated a wave of bitterness against the authorities. For some time, he suffered the consequences of this attitude, but not for long. Already in 1938, after the fall of the government of Milan Stojadinović, he restored most of sinecure. The political elite was characterized by coherence, group awareness and common will for action, but also by the ability to use a position to preserve domination.² Voja Janić belonged to a broader lower strata of the political elite whose members filled certain positions when needed. The choice of the potential candidate did not mean that he was the best and the most capable, but often the most reliable or the one that was better to have inside than outside as an opponent.

In addition to his role in political life, or because of it, Voja Janić performed a number of other functions. As a president or a member of different boards and associations, he was constantly present in the public life of the country. During his political career, he had various revenues and privileges: MP salary, ministerial salary and pension, board memberships, commissions for various interventions, the use of an official car, etc., to numerous speculations in which he was involved. One of his specialties was interventions in spiritual courts in cases of divorce lawsuits, for which he charged commission. Before and during the Second World War, Janić's wife held a workshop for the production of Persian rugs. In connection with this business, he maintained ties with the owner of a rug firm in Reich. Still, it seems that he could not keep the money. Beside the house in Kraljevo, which he built before the war, there is no information that he owned a larger property. He occasionally provided charity allowances, and he also allocated significant funds to help build monastery lodgings in Žiča.

Before the Second World War, Janić maintained intense relations with the representatives of the USSR and advocated the establishment of diplomatic relations between Belgrade and Moscow. In private conversations, he expressed his willingness to accept the communist ideology. The question is whether his pro-Russian feelings, based on Slovenian solidarity, were sincere (considering the fear of Soviet anti-religious policy) or a consequence of pragmatism. English reports dating from the autumn of 1939 testify that Janić was not a Germanophile, but was very inclined to England. In March 1941, he appeared as an opponent of the Tripartite Pact. After the occupation of the country, he was arrested on charges that he was an English agent, but stayed in

2 Scott, John (Ed.). 1990. *The Sociology of Elites*. Volume 1, xi (Aldershot: Edward Elgar Publishing). Geraint Parry, *olitical Elites*, ECPR Press, 2005.

jail for a short time because it turned out he had influential German friends. He tried to keep good relations with the Partisans and the Chetniks, making various combinations in an effort to leave the country, but he fell seriously ill and did not live to see the liberation.

In addition to Bishop Nikolaj Velimirović, he maintained more or less close relations with Metropolitan/Patriarch Dimitrije, as well as with Patriarchs Varnava and Gavril. From the second half of the twentieth century until his death, he never showed, either in public or in private life, that he was a priest. He did not wear the cassock, did not sign himself as a priest, he did not hold the liturgy, nor did he attend the communion. Serbian Orthodox Church knew everything about this, but due to the position he had in public life and connections he maintained between the representatives of the church, the authorities and various political groups, it tended to turn a blind eye, even when he was doing wrong. However, he was buried as a layman.

In the end, the man who, almost for thirty years, not entirely deserving it by his true personal values, took important places in political, ecclesiastical and social life, ended up forgotten by everybody. Asked how it was possible that the Serbian bourgeois elite, united in the creation of a modern Serbian state and society at the beginning of the 20th century, and in the process of the formation of the Yugoslav state, ended politically unprepared, disoriented, and without modern understanding of the needs of social development, Djordje Stanković replied that one of the reasons, if not the main one was an unrelenting decline of this elite, primarily during the fifteen years of Serbian and Yugoslav history from 1914-1929. In a decade before the Second World War, decline continued. In the political, national and collective psychological sphere, the Serbian people were left in the hands of weak and incompetent representatives. The generations that came to the political scene deepened both inter-ethnic differences and the differences in the society.³ Voja Janić is just one example of the members of this generation.

3 Đorđe Stanković, „Serbian Bourgeois Elite and the Yugoslavia“, *Годишњак за друштвену историју*, 1-3, 2003, 69-86.